

LIGET

2019-6
június

TARTALOMJEGYZÉK [XXXII. évfolyam 6. szám]

Inczédy Tamás ÁTOK	4
Handi Péter PEREMLÉT; NOCTURNO	13
Dobosi Bea GYERMEKTELEN NAGYBÁCSI	17
Csongor Andrea TERVEZ, VÉGEZ	30
Bene Zoltán ROSSZ VICC	32
Taizs Gergő SZÍNJÁTÉK	41
Lugosi Lou ÚTKANYAR	43
Fecske Csaba NEM LESZ HOL...	47
Nacsinák Gergely András MEGKÉSETT	49
Szabó Attila VOLT EGYSZER EGY FIATAL	56

Moldován Mária rajza

Z. Karvalics László | **DÖCÖGÜNK AZ INTELLIGENS MÉDIA FELÉ?** 58

INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ

Kovács Gábor | **A 'NAGYON ROSSZ VALÓSÁG',** 63

AVAGY A GONDOLAT HATALMA

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Inczédy Tamás

ÁTOK

2019-06-01 | NOVELLA

Már jó ideje lent voltunk a pincekocsmában, kétpofára nyeltük a csapolt sört meg a sósperecet, és fújtuk melléjük a füstöt, akkoriban még lehetett dohányozni az ilyen helyeken, a kutyát sem érdekelte, természetes volt, bár ez most úgy hangzik, mintha visszasírnám azokat az időket, pedig nem, legalábbis azt hiszem, hogy nem, vagy ha mégis, hát akkor egész biztosan nem emiatt, na de mindegy is.

úgyis eliszunk mindent

Felváltva mentünk slozira, hogy leeresszük a hólyagjainkban felgyülemlő sört, és amint végeztünk szinte ugyanazzal a lendülettel léptünk is a pult elé, mert ha az ember már

úgyis vette a fáradságot, és felkelt az asztala mellől ugye, akkor egy kalap alatt vesz még egy kört magának és a többieknek, hát így járkáltunk folyamatos random rotációban a bárpulthoz, ahonnan óriási tálcákon egyensúlyoztuk vissza asztalunkhoz az újabb teli korsókat, de hát hagyjad, én következem, mindegy majd a következőt te fizeted Zsoltikám, tök fölösleges itt számolgatnunk meg udvariaskodni, amikor úgyis eliszunk mindent, ami nálunk van, mint mindig.

Szóval lent voltunk, mint általában hétköznapi esténként, együtt szóttuk a nagy tervet, aminek semmi köze sem volt az előző napi nagy tervhez, miképp a realitásokhoz sem, amikor kinyílt a kocsmá ajtaja, melynek nyikorgását ezer közül is könnyedén felismerné bármelyikünk, na és akkor...

De várjunk csak még egy pillanatot azzal, hogy ki lépett be akkor azon az ajtón, mert volna itt egy fontos kérdéskör, amit szeretnék tisztázni, bizony. Most jövök csak rá, hogy mondhatom, az imént szépen bemutatam magunkat. Nem csodálkoznék, ha valaki alkoholista, naplopó társaságnak gondolna bennünket, és hát persze gondolni azt szabad, csak ki ne mondja kérem, mert megnézheti magát, ugyanis közülünk aztán senki sem jár át a szomszédba önbecsülést kölcsönkérni.

No de miféle kisstílu fenyegetozés ez, gondolhatja a kedves olvasó, hát rögvest meg is magyarázom, vagyis, inkább nem, hanem mégis csináljuk a másik végéről a dolgot, tehát legyen az, hogy nyugodtan mondhat rólunk bárki bármit, de csak egy feltétellel. Előtte egy teljes évre ide kell költöznie a mi kis porfészek városunkba, hogy saját szemével láthassa miért vagyunk ilyenek. Próbáljon csak meg a bíraskodó uraság vagy úrhölgyiség boldogulni itt mifelénk. Mert bizony mi nem önszántunkból vagyunk ilyenek, hanem – és akkor most már tudja meg ország-világ, kimondom – minden az átok miatt van.

alaposan leitatni

Valamikor régen, amikor ez a mi kisvárosunk még csak kisváros sem volt, hanem falu, de annak is egészen kicsi, na a legendárium szerint született itt akkoriban egy különösen értelmes és erős fiúcska. Hát ez a fiúcska aztán felcseperedvén fogadást kötött, hogy egymagába kiúzi a tatárokat az országból, mert akkoriban tudniillik a mi környékünkön állomásoztak azok a tarkoponyájú hordák, akiknek a vezére hatalmas nagy volt, de ez nem csak amolyan szólás-mondás, hogy nagy volt, hanem tényleg nagy behemót, mint egy hegy, olyan óriási, hogy hagyományos fegyverekkel nem is lehetett rajta sebet ejteni, és ezt tudta is mindenki. Hanem a falu szülöttjének sikerült kelepcébe csalnia ezt a nagy a turkmén basát, ez már másnak is sikerült előtte, nem volt nehéz, mert az óriás annyira biztos volt benne, hogy rajta nem eshet csorba, hogy csak el kellett hívni estefelé egy tábortűzhöz, ahol volt zene meg étel, ital, ilyesmi, és alaposan leitatni és megvárni hogy elaludjon. Nem volt nehéz, másnak is sikerült, már mondom, de hiába, mert hisz sebezhetetlen volt. Hanem ez a mi fiunk arra használta ki az alkalmat, hogy egy róka farkú fűrészszel levágja a hindus tengernyi szakállát. Mikor az felébredt, rögtön érezte, hogy valami nincs rendjén, szakálla nem karistolta rettenet mellkasát. Ijedten állához kapott, és azonnal rájött mi történt vele. Megszégyenülve rohant egész Bizáncig vagy hol laktak akkoriban a mongolok. Viszont mielőtt elmenekült ez a megveszekedett bég, még megátkozta a fiút, vele együtt szűkebb és tágabb pátriárkáját. Az itthagytott átok pedig igen kegyetlen, elnézést, egész el is érzékenyültem...

Nos, tudom, mindez nem hangzott túl meggyőzően. Én sem hiszem, hogy csakugyan így történt, de a lényegen ez sajnos semmit sem változtat. Ki szabad nevetni minket, legyinteni is szabad, gondolni bármit szintúgy, de bírálatot csak attól fogadunk el, aki kipróbálta a saját bőrén, milyen itt élni. Mert az átok tényleg működik, éppen úgy ahogyan a menekülő eszkimó hátrafordulván vitézünk fejére kiabálta: átkom sújtsa téged, házadnépét és szülőfaludat is, mégpedig úgy, hogy az ittélők mától soha többé semmit se tudjanak befejezni. Igen, így szólt az átok, ami csakugyan.

Na, de épp ott tartottam, hogy az ajtón, melynek nyikorgását ezer ajtó közül is könnyedén felismernénk, aznap este Gladák Ábel lépett be. Néhány pillanattal később mind felé fordultunk, és nagyjából ugyanaz járt az eszünkben, amit aztán Szél Pál formált szavakba, aki közülünk a legcingárabb volt, mégis tény, hogy neki jutott a legnagyobb hang, sőt őszerinte ész dolgában is ugyanez volt a helyzet.

– Csukd már be végre azt a kibaszott ajtót, Gladák, mer’ bejön a hideg! – bödült el Szél, aztán hozzátette – És egyébként is, hogy nézel ki?!

Csakugyan, Gladák Ábel furcsán festett így, józanul. Lassan becsukta maga mögött az ajtót, aztán ugyanolyan komótosan jött közelebb. Letelepedett közénk. Olyanformán ült, mint ahogy a kisiskolások fényképezéskor, egyenes háttal, két alkarja egymáson, mellkasa előtt az asztal lapján. Egyébként pontosan ez az a póz, ahogyan magától egy gyerek sem ülne, ezt a szülő is nagyon jól tudja, mégsem kezd aggódni a kép láttán, hanem elzékenyül milyen nagy lett az ő kisborja. Az iskola kell efféle fegyelmezettséghez, ez az első lecke, ha úgy tetszik. Na de mindegy.

Gladák elé valaki máris letett egy sört. Szél Pál állt fölötte csillogó szemekkel.

– Sikerült? – a kocsma elcsitult a kérdés hallatán. Mind tudtuk, hogy Gladák hónapok óta próbaidőn volt valami cégnél, azóta szinte alig láttuk. Mindenki hallani szeretne volna a választ, még a lélegzetünket is visszatartottuk. Gladák végre megszólalt.

– Faszt.

Hallani véltem, ahogy az egyszerre kiszakadó számtalan nehéz sóhaj egymásba karambolozik a levegőben. A kocsmá népe egy emberként süppedt vissza a jól ismert, belakott, aládúcolt, betokozódott kilátástalanságba. Aztán mintha valami botfűlű karmester intésére történt volna, a csendet elvágólag beszüntették, és nekiálltak atonáliában inni-enni, csörögni, zörögni, klozettra menni.

– Hanem – mondta Gladák – tanultam egymást.

De egyikünk sem kérdezte mit tanult Gladák. Minek? Előbb-utóbb úgyis elmondja. Nekünk meg aztán volt időnk várni. Hát vártunk. Vagyis ittunk. Akkor még nem tudtam, hogy Gladák soha nem fogja elmondani, hogy mi az, amit tanult.

Később kimentem slezóra, visszafelé jövet hoztam egy kört, meg cigit is, mert az is fogytán volt, ja akkoriban még cigit is lehetett bárhol kapni, de ez most mindegy, csak azért mondom, mert hogy nem kellett kimennem a kocsmából a kétcentis hidegbe, simán vehettem a pultnál. Na, de ez is mindegy.

A helyemen már ült valaki, kicsit arrébb telepedtem le, éppen szemben Gladákkal. Lassan felengedett a kinti nagy fagy után itt bent a melegben. Tekerte lefelé a sálját, ami nekem csak azért tűnt fel, mert az a ruhadarab mindig rajta volt, és én még soha nem láttam nélküle. Hát most nekiállt levenni. De ezt is épp olyan lassan, komótosan csinálta, ahogyan azóta csinált mindent, amióta bejött a kocsmába, és nem igyekezett maga mögött bezárni azt a rohadék ajtót. Talán ezt a kimért komótoságot tanulta az elmúlt hónapokban? Fene tudja.

Szóval tekerte lefelé a sálját, ami ilyen arab mintás izé volt, egész jól is nézett ki, sőt épp divatba jött akkoriban, függetlenül persze Gladáktól, de ez most mindegy is. Lényeg az, hogy tekert még egyet és még egyet, és akkor azon kaptam magam, hogy tulajdonképpen arra várok, hogy levegye. De mindig volt a nyaka körül még egy

tekerésnyi textil, legalábbis úgy tűnt, mármint szóval, hogy már csak egy van, de az anyag rettentő vékony volt, mert újra és újra bebizonyosodott, hogy még egy réteg lapul alatt.

Ráadásul a sál letekert redői további lapokra bomlottak szét és hamarosan az egész asztalt beterítették. Lassan már a kocsmá teljes hátsó traktusát elfoglalta ez az izé, de akkor persze már mindenki Gladágot nézte megbabonázva.

Tudtuk, hogy ennek a sálnak valami köze van a normand varázslathoz, és azt is mindannyian éreztük, hogy ha Gladák képes a végére érni, akkor megtörik az átok. De a sál nem akart elfogyni.

– Mit bámultok, hozzatok egy hideg sört Gladáknak, nem látjátok, hogy izzad szegény abban a sálban – Szél Pál kiabálta ezeket a szavakat, aztán rögtön tovább intézkedett – Meg aztán, tudjátok, ezt az izét, rongyot fel kell tekernünk! Vagy nem is, inkább hajtogassuk össze szépen, igen, amit Ábel levesz, mi azzal a lendülettel hajtjuk is lapjára, mert különben mindannyian itt fulladunk meg ettől az izétől, vagy ami annál is rosszabb – de Szél Pál nem fejezte be a mondatot, kivételesen a keze járt, nem a szája.

De tudtuk, mire gondolt. Arra, hogy ha ezt elpuskázzuk, soha többé nem kapunk újabb esélyt. Járt is a keze mindenkinek, tekertük, lapogattuk az anyagot, próbáltuk szépen, helytakarékosan elrendezni a korábban lecsévélt részt is, közben persze jöttek az ötletek, hogy vágjuk el a sálat, gyűjtsuk meg, eresszük ki a kocsmajtón, de ezeket maguk az ötletgazdák is csak viccnek szánták.

nem cseszerinthejtük el

Jól tudtuk, hogy ezt a sál dolgot nem cseszerinthejtük el azzal, hogy megoldjuk okosba'. Tudtuk, hogy nincsenek többé kerülőutak, kiskapuk, pult alatti cserebere,

egymás háta mögötti susmus, ormótlan pletykálkodás, öv alatti ütés. Csak az van, hogy Gladák csigamód ugyan, de megállás nélkül, lelkiismeretesen tekeri lefelé a nyakából a véget nem érő sálat, ezt a váratlan és kéretlen textilhidrát, mi meg fáradhatatlanul hajtogatjuk fel a letekert részt, immár sokadik éve, vigyázunk, hogy kezünk között ne bomoljon tovább a vékony anyag, mert olyankor máris szétugrik és újabb bugyrok, fodrok, szalagok burjánzanak elő belőle, szétszaladnak a földön, és újabb életteret foglalnak el.

Itt minden mozdulatnak jelentősége van, olyannyira, hogy az ember félszemmel a többiek munkáját is őrzi, és hogy ha valaki fáradt, vagy véletlenül hibázik, gyorsan odaugrunk segíteni. Persze, nem könnyű, de rá lehet érezni.

kép | Ion Alin Cheorghiu művei, wikiart.org

Handi Péter

PEREMLÉT

2019-06-13 | VERS

Kánon-távolban,
peremre térítetten
bóklászom, ballagok.

Cérnaszálnak álmodom
magam a sokszínű szóttésben,
de ha ébren vagyok,

fércként lebegek csak,
kuszán és eldolgozatlan,
szövetbe illeszthetetlen.

Ez a peremlét
szabadság és csapda egyben.
Helyzet. Valaki valahol
rendelkezhet felettem.

kép | Jeremy Atkinson, flickr.com

Handi Péter

NOCTURNO

2018-06-24 | **VERS**

Megindult a hártyaszárny-beszéd
A lomb mögötti ciccenés a jel,
s az éji kórus egyszerre felel,
jelzi a holnapi hőség kezdetét.
Táncra kel a lusta éjszaka,
Hold fele szállnak riadt denevérek,
– majd hirtelen leáll a hártya-zenekar,

s visszatér

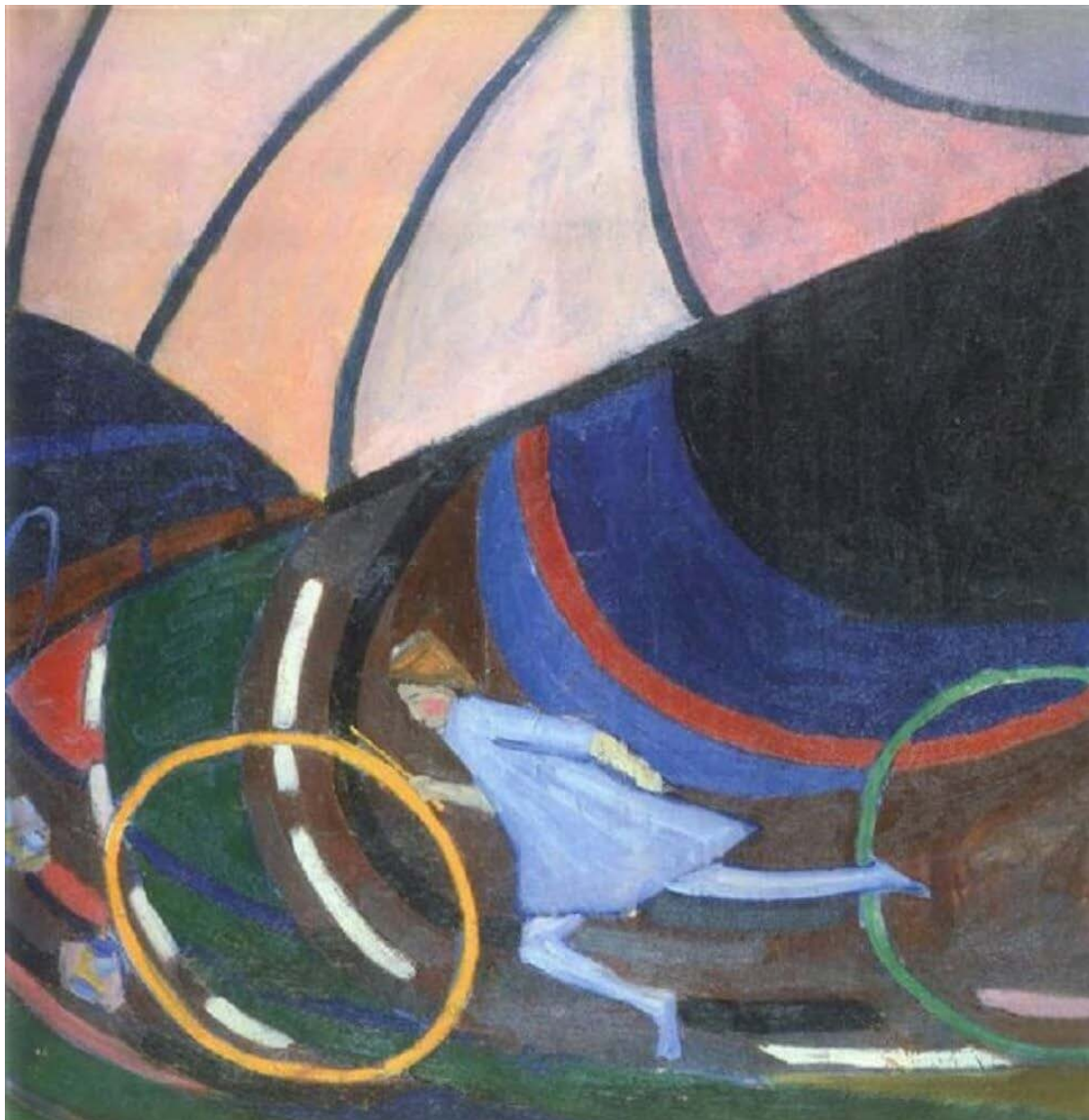
– mint aki csak kilépett a térből –
a rámátlan csendélet.

kép | Phuket@photographer.net

Dobosi Bea

GYERMEKTELEN NAGYBÁCSI

2019-06-09 | NOVELLA

Nem azért szerettük a Gyermektelen Nagybácsit, mert engedékenyebb volt, mint szüleink. Viccesnek találtuk, hogy nagy pocakjától nem tudja bekötni a cipőjét. Alba oldalba bökött, és egymásra vigyorogtunk. A Gyermektelen Nagybácsi úgy fújtatott, mint a páرزó sünök. Nagyanyánk előszobájában augusztusban is ott lógtak a téli tollkabátok és bélelt orkándzsekik. Végül Alba vagy én kötöttünk ügyetlen masnit a fűzőre.

Bácsikánkat szüleink hívták Gyermektelen Nagybácsinak. Minket titoktartásra köteleztek. Apánk karba font kézzel a mosogatónak dőlt, anyánk szúrós szemmel nézett ránk. Mindig így fegyelmeztek minket. Egyszer láttam nagy kezdőbetűkkel leírva a nevet a hűtőn hagyott sárga cetlin.

sokáig titkoltuk

Szüleink cédulákon üzengettek, ha elkerülték egymást. Anyánk nővérköpenyét zörgős reklámszatyorba gyömöszölte, válltáskája pántját csuklójára akasztotta, és sálban-kabátban lefirkantott néhány sort. A táska az írás ütemére verdeste térdét. Azt hitték, üzeneteik kettejük között maradnak. Albával sokáig titkoltuk, hogy tudunk olvasni.

Szüleink két csoportra osztották kortársaikat: gyerekesekre és gyermektelenekre. Szemükben egyesek attól voltak értékesek, hogy felnevelnek egy, két, három gyereket. A gyerekes nagybácsinkat más gyerekesekhez hasonlóan nem illették megkülönböztető jelzővel. Szüleink világában a gyerekesek voltak a viszonyítási alap.

A sünöket egy éjszakai kiránduláson láttuk. Igazából vidéki rokonlátogatásra mentünk, de apánk makacsul kirándulásnak nevezte. Talán mert anyánk szégyellte a falusi atyafiságot. A nagyvárosi lakásra meg a főiskolai katedrámra bezzeg büszke vagy, morgolódtott apánk. Amikor munkahelyi feszültségek miatt ott akarta hagyni állását, anyánk válással fenyegette.

Az éjszakai kiránduláson figyeltem meg, hogy apánk vezetés közben nem könyököl ki az ablakon, nem markolássa a kéziféket, és nem káromkodik, mint más férfiak. Azt hittük, minket ellenőriz, amikor a visszapillantó tükörbe néz. Egy három számjegyű úton defektet kaptunk, és mivel sötétedés után már csak világító szemű őzek jártak arra, gyalog indultunk apánk szülőfaluja felé.

Apánk ijedsége jobban megrémített minket, mint a hangos fűjtetés. Még sosem láttuk félni. Utólag tagadta, de a mozdulat, ahogy a háta mögé terelt bennünket, és a zseblámpával a bozóra világított, magáért beszélt. Sokáig kérdeztük a sünökről. Zavaros válaszaiból tudtuk, hogy nem mond igazat.

Apánkról sosem állítottuk volna, hogy hazudik. A hazugság fogalmát képtelenek voltunk összeegyeztetni vele. Úgy tűnt, minden becstelenség idegen tőle. Azt is csak sűgva, lehorgasztott fejjel mertük kiejteni, hogy nem mond igazat. Alba belepirult, és könnybe lábadt a szeme.

Gyanakodtunk, hogy apánk nem szeret minket. Legkorábbi emléünkben paprikavörös arccal ordítja, hogy nem az ő gyerekei vagyunk. Anyánk görnyedten áll a rücskös üvegű ajtó előtt, és tehetetlenül tárja szét eres kezét. Hogy mondhatasz ilyet, kérdezi. Amikor Alba közelebb húzódott hozzám a kopott, szürke kanapén, fájdalmasan combomba könyökölt.

Úton apánk szülőháza felé a régi játszótérnél, ahol a csúszdának már csak a fémváza állt, anyánk megjegyezte, hogy kellemetlen emlék fűzi a zöld mászókához. Ha csak ránéz, érzi a vér ízét. Nem mindenhol volt közvilágítás, magyarázta, és azon a szokatlanul enyhe novemberi estén olyan sötét volt, mintha valaki leoltotta volna a villanyt a világban.

gyerekek hajigálták kővel

Ezt a régi játszóteret persze össze sem lehet hasonlítani a maiakkal, mondta hirtelen, amikor apánk válla megfeszült az ing alatt. A csúszdालapot biztosan a cigányok lopták el a

hátsó utcából. A főúton álló házak kertje mögötti aszfaltozatlan hátsó utcán nem szívesen jártak a falusiak. Nem voltak kerítések a telkek körül, a falból hiányoztak az ablakkeretek. A poros udvarokon nagy hasú férfiak cigarettáztak, gyerekek hajigálták kővel az autókat, és fogatlan nők szoptattak piszkos csecsemőket.

Anyánk gyakran tett különös megjegyzéseket. Jelentésüket hasztalanul igyekeztünk megfejteni. Voltak elméleteink, de megnyugtató magyarázatot sosem találtunk. Szüleink előtt nem hoztuk szóba, de éjszaka, amikor apánk horkolni kezdett a narancssárga, bordázott huzatú franciaágyon, anyánk pedig bevackolta magát a kanapén, Alba átmászott az ágyamba. Fejünkre húztuk a paplant, arcunk nyirkos lett egymás leheletétől. Ha túl meleg volt, kidugtuk lábunkat.

Arról beszélgettünk, miért maradt a Gyermektelen Nagybácsi gyermektelen. Anyánk szerint nem szerették a nők. Kövér, jelentette ki. Keresztben csíkos pólóitól a Gyermektelen Nagybácsi hasa még nagyobbnak tűnt, farmerja a lába között kikopott, nyáron izzadt combja felgyűrte a sort szárát. Apánk helytelenítően csóválta fejét, és

megjegyezte, nem szép mások külsejét bírálni. Anyánk kinézett az esőbe. A cinkék kikergették a szajkókat a madáretetőből, a terasz barna-fehér kőkockái tükörként fénylettek.

Amikor az éjszakai kirándulás után beléptünk az udvarra, nagyanyánk kitárt karral szaladt elénk. Virágos otthonkájáról hiányzott egy gomb, mellén lárvákként tekergőztek a fehér cérnaszálak. Amikor lehajolt, hogy megölelje Albát, láttam szürke fejbőrét. A ház fényárban úszott, tárva-nyitva álltak ajtók, ablakok. A polcokon titokzatos illatot árasztottak a cserepes növények.

A konyhaasztalon kitöltve állt a pálinka. Apánkról senki sem tudta, hogy nem iszik. Alba oldalba bökött, amikor apánk észrevétlenül kicserélte teli poharát anyáékéval. Anyánk arca fénylett, haja tövében az izzadságcseppeket értékes ékszereknek láttuk. A nyikorgó műbőr borítású konyhapadon átkarolta vállunkat.

Olvastam, hogy az agy védekezésből fojtja el az emlékeket. Mégsem hitte el senki, hogy nem emlékszem a férfira. Nem élnek olyan sokan a faluban, mondták. Alkarját lapockámnak nyomta, a mászókához préselt, keze végigsiklott combom belsején. A

mosogatónál a Gyermektelen Nagybácsi fejét hátravetve nevetett, pocakja festékfoltos övére folyt.

A Gyermektelen Nagybácsi nem olyan dolgokra tanított minket, mint más felnőttek. Tőle tanultuk első trágár szavainkat, amiért nagyanyánk egyszer szájon vágta Albát. Szüleink óvakodtak tőle, hogy nevükön nevezzék a dolgokat. Emlékeztünk, mennyire felháborította anyánkat osztályfőnökünk tanácsa, hogy szexuális felvilágosításunk érdekében hívjon be minket a vécébe, amikor menstruál.

Sokára értettük meg az öléből felszálló furcsa szagot, amikor magához vonta fejünket, hogy tetveket keressen hajunkban. Az iskolában megint járvány van, sóhajtotta, jegygyűrűjébe beleakadtak szőke tincseink. Egymás után a fürdőkádba állított minket, és durva mozdulatokkal tetűirtószert dörzsölt fejbőrünkbe. Amikor testünkön már máshol is nőtt szőr, a lábunk közét is be kellett kennünk. Nem tudom, anyánk mikor vette le végleg a jegygyűrűt.

mindig frigid volt

Anyátok mindig frigid volt, mondta nagyanyánk, amikor az éjszakai kirándulás után bebújtunk a széles ágyban a porszagú pléd alá. Csattogott a gumipánt, ahogy levette a melltartót. Ha agyonütnek, sem tudok rájönni, apátok miért vette el. Tulajdon két szememmel láttam, hogy már a nászéjszakán átvonult párnájával a szomszéd szobába. Bizony isten nem tudom, titeket hogy hoztak össze. Alba megszorította kezemet a csíkos lepedőn. Apánk hangosan horkolt az ablak alatt. A sezlont nagyanyánkkal cipelte át a nyári konyhából.

Hétvégenként a Gyermektelen Nagybácsi híg fröccsöt ivott. Ilyenkor rá tudtuk venni, hogy oroszul beszéljen. Nagyokat neveltünk a furcsa szavakon. Vékony szoknyákon átsejlő buja idomokról is mesélt. Az idom szót tőle hallottam először. Hetekig ízlelgettem, tartózkodtam tőle, hogy akárcsak Alba előtt is kiejtsem. Még nem tudtam, hogy szavakat nem lehet kisajátítani. Beszéd közben a Gyermektelen Nagybácsi vonásai elmosódtak, mint a régi, életlen fényképeken nagyanyánk konyhaszekrényének fiókjában. Nyáltól fénylettek fogai.

Anyánk meghallotta, mivel traktál minket, és pofon vágta. Elképzelni sem tudtunk róla ilyesmit. Alba szeme könnybe lábadt, amikor anyánk ujjainak nyoma vörös bajuszt rajzolt a Gyermektelen Nagybácsi orra alá. Nagyanyánk egy hosszú percig rábámult, mintha most látná először, aztán leszűrte a vizet a gőzölgő tésztáról. Pusztá kézzel egy-egy maroknyit két tányérra szedett, megszórta cukros dióval, és elénk rakta a narancssárga lábú konyhaasztalra.

Nagyanyánk magas, vékony asszony volt, arcát megnyújtották a hosszanti ráncok. Hatvanéves kora körül megállt az öregedésben. Cifra otthonkáin fehér foltokat hagyott a ráfröccsent hipó. Nem haragudtunk rá, amiért csúnya dolgokkal fenyeget minket. Folyton hátra akarta kötni sarkunkat, és le akart nyakazni bennünket. Egyszer csőtörés miatt szétverték a fürdőszobáját, és egy hétig diszperzites vödörbe végezte dolgát. Amikor a kőműves felvonult, megmutatta neki a teli vödört.

Szokása volt beszéd közben szája elé tenni a kezét. Alba szerint büdös volt a szája. Apánk úgy tudta, a kellemetlen szájszagért a rossz fogak felelősek. Ezzel fenyegetett minket, ha nem akartunk fogat mosni. Az éjszakai kirándulás másnapján nagyanyánktól bizsu fülbevalót kaptunk születésnapunkra. Alba fülcimpája tiszta ragya lett tőle. Nem mondtam, de undorral töltött el varasodó sebei látványa.

Anyánk rosszallóan csóválta fejét, és megjegyezte, hogy nagyanyánk az unokáin akar spórolni. Igazán vehetett volna aranyat, kített volna a pénzéből. Azzal vigasztalta Albát, hogy ő sem bírja a bizsut. Nagy dérrrel-dúrral vonult át a gyógyszertárba. A használati utasítás előírásai szerint borsónyi kenőcsöt nyomott ujjá hegyére. Zöld volt és sűrű, mint a takony. Alba annyira szégyellte sebeit, hogy az augusztusi hőségben garbóban járt. Nagyanyánk pufogott, hogy úgy néz ki, mint egy bandita, apánk szerint pedig ez feltűnőbb volt, mint sebei látványa.

A régi pénztárkönyvet akkor találtam meg, amikor egy szomszéd öt kiló barackot hozott. A tüskés, fekete vaskapuban biciklijét csípőjének támasztotta, a csomagtartón elnyútt gumipók tartotta a rekeszt. Megfigyeltük, hogy folyton olyanokról beszél, akik már nem élnek. Úgy mondta az általános bölcsességeket, mintha rá nem vonatkoznának. Egyszer megjegyezte, hogy jobban hasonlítunk a Gyermektelen Nagybácsira, mint apánkra. Széles arcán furcsán hatott vékony orra. Azt képzeltük, húsa-csontja gyurmából van, és egy rosszindulatú idegen hüvelyk- és mutatóujja közé csippentette orrhátát.

Nagyanyánk kivett egy barackot a rekeszből, és fogával hasította ketté. Hozz nejlonzacskót a konyhapadból, kiáltotta. Nem mondta ki a nevemet. Alba később váltig állította, hogy ez jel volt. Nem részletezte, minek a jele. A régi pad hasában, a nejlonzacskók között megláttam a pénztárkönyvet. Este a porszagú pléd alatt megsúgtam Albának.

Amikor a Gyermektelen Nagybácsi sokallta a barack árát, a szomszéd kivörösödött arccal perverz állatnak nevezte. A poros baromfiudvaron egy csirke kiontott beleiből lakmározta a verebek. A barackos szomszéd végül kijelentette, hogy mind meghalunk. Nagyanyánk cuppantott, azt dűnnyögte, hogy az együgyű falusiak hetet-havat összehordanak, és kezünkbe nyomott egy-egy karéj szilvalekváros kenyeret.

a bűdös levelű diófa

A pénztárkönyvet a bűdös levelű diófa alatt olvastuk el. Alba mellig húzta térdét, hátát a hangyás törzsnek vetette, arcát félig eltakarta a garbó nyaka. A loncsos, fekete kutya kilógatta fejét az ólból. Nyakán kikoptatta a szőrt a nyakörv, tisztán látszott kékesszürke bőre. Megkerestük a szövegben az ismeretlen szavakat, és versenyeztünk, ki tud többet megjegyezni. Alba dühös lett, ha én nyertem, és lekaparta fülcimpájáról a heget. Körme alatt megalvadt a vér.

A bejegyzéseket *A bevétel vagy kiadás megnevezése* oszlopba írták, és gondosan ügyeltek rá, hogy egyetlen betű se lógjon át a szomszédos *Kelet* rubrikába. A kelet szó jelentésén összevesztünk. Alba égtájnak vélte, de amikor megkérdeztem, mit keresne

egy pénztárkönyvben kelet, nyugat, észak vagy dél, nem tudott mit mondani.

Megfigyeltük, hogy a bejegyzések írója d betű helyett többször g-t írt, és javításkor erősen rányomta a tollat. A t betű szárát egy helyütt kétszer áthúzta, és az egyik mondatból hiányzott egy vessző. Erre Alba figyelt fel. Háromszor nyerte meg az iskolai helyesírásversenyt. Irigyeltem, amiért magabiztosan bánik a vesszőkkel, pontokkal, kötőjelekkel. Mintha titkos tudás birtokában volna. Azt hiszem, a vesszők, pontok, kötőjelek verték közénk az első éket.

Kedvenc bejegyzésünk egy titokzatos találkozásról szólt egy szokatlanul enyhe novemberi estén a kivilágítatlan játszótéren. Alba a térdének támasztotta a pénztárkönyvet, és még a fejét is elfordította, ahogy követte a sorokat. Türelmetlenül kikaptam kezéből, és fennhangon olvasni kezdtem. Amikor az üres tarisznyaként lógó két kis mellhez értem, eszelősen vihogtunk. Alba fejletlen mellére tapasztotta kezét, és könnybe lábadt a szeme.

Büszke volt rá, hogy bizonyos részeket fejből tud. Ilyenkor velem mondta a szöveget a fénytelen éjszakáról, a bugyi alá beférkőző ujjakról és az elsuttogott obszcén szavakról. Tudtam, hogy titokban gyakorolta. Hallottam mormolását a porszagú pléd alatt, karomon éreztem leheletét. Kelletlenül tapsoltam, hogy abbahagyja a hajlongást.

Biztos a fenekébe vágott a bugyi, jegyezte meg. Csípőjét előretolta, és megigazította bugyiját. A takonyszerű kenőcsre gondoltam. Amikor az ismeretlen beverte fejét a zöld mászókába, és eleredt az orra vére, fintorogtunk. Alba lebiggyesztette száját, állán apró horpadások képződtek, mint amikor arccal esett a hintáról a kavicsba.

Este megkérdezte nagyanyánktól, mit jelent az obszécén szó. Nagyanyánk úgy beszélt, mint amikor esti mesével altatott minket. Fejünkre húztuk a porszagú plédet, és kidugtuk lábunkat. Nagyanyánk a Gyermektelen Nagybácsival kiabált a konyhában, miközben a fazekakkal csörömpölt az öblös, lepattogzott zománcú mosogatóban.

kép | Oleksandr Bogomazov művei, wikiart.org

Csongor Andrea

TERVEZ, VÉGEZ

2019-06-11 | **VERS**

Befejezi munkáját,
elnyugodnak körülötte mindenek.
Fa gyümölcsében a mag,

az ég madarai, a tenger halai, mind.
Fogyjatok, kevesedjetek,
ne szárnyaljon szárnyas a föld felett.
Sötét a világossal egybefolyik,
az ég boltozatán a két világító kihuny.
A tenger egybegyűlt vizei áradnak,
eltűnik, elmosódik a száraz.
A boltozat alatt s felett halványodik a határ,
még egyszer reggel, majd este lesz.
Ég és föld, alatt s felül pusztá minden.
Csend

kép | flickr.com

Bene Zoltán

ROSSZ VICC

2019-06-04 | NOVELLA

Söténd rászolgál a nevére, gondolta Kardos, miközben a játszóteret bámulta a konyhaablakból. Odakinn kétségkívül nem sütött százagra a Nap, sötétnek azonban leginkább az ablaktáblákra szottyadt vastag koszréteg miatt látta a külvilágot. Rágyújtott egy újabb cigarettára. A füst föllibbent, és gomolyfelhőként kavargott a plafon alatt, pontosan ott, ahol a sárgára pácolódott oldalsó fal a dohánybarnára

érett mennyezettel találkozik. Kardos szemmel tartotta a hintában ülő két kamaszt. Söröztek. Beszélgettek. Kardosnak úgy tűnt, mintha időről időre vetnének egy-egy fürkész pillantást az ablakára. Biztosan nem látják, hogy figyelem őket, gondolta. A hinta keresztrúdjára szokatlanul nagy termetű csóka ereszkedett, igazgatni kezdte a tollait. Először azt hitte, nem is csóka, hanem varjú, de ahogy alaposabban megvizsgálta, rájött, hogy téved. A csúszda mellett abban a pillanatban bukkant föl egy kóbor kutya, amikor megszólalt a csengő. Kardos nehezen fogta föl, hogy hozzá érkezett látogató, amikor azonban eljutott a tudatáig, nem késlekedett ajtót nyitni.

– Bejöhetek? – kérdezte Szimóna.

Kardos félreállt az útból. A lány egyenesen a nappaliba ment, leült a kanapéra, elővette a dohányos zacskóját meg egy cigarettapapírt, gyakorlottan megsodorta magának a staubot.

– Rágyújtok, jó?

Kardos biccentett. Leereszkedett a kopott fotelba, a kanapéval szemben.

– Zavarlak? – Szimóna orrán-száján dőlt a füst.

– Nem zavarasz.

– Anyuval mikor beszéltél?

– Nem emlékszem – Kardos föltápászkodott. – Kérsz valamit inni?

– Kólád van?

– Nincs. Sose volt.

– Akkor mindegy.

Kardos eltűnt a konyhában, két dobozos sörrel tért vissza. Az egyiket odanyújtotta a lánynak, aki teátrális mozdulattal elhárította. Fölpattant, kiszaladt a fürdőszobába, megengedte a csapot. Egy műanyag, égszínkék fogmosópohárral tért vissza.

– Én tegnap este voltam nála – jelentette be.

– Jól van?

– Sose volt jól.

– Akkor úgy van, ahogy lenni szokott?

– Az apádat szidta. Aztán az enyémet is.

– Szóval úgy – Kardos hangja fáradtan, tompán kongott.

– Nem egészen – Szimóna hosszan kortyolt a fogmosópohárból. – Úgy szidta őket, mintha beletörődött volna mindenbe.

– Bölcs döntésre jutott.

A lány arca grimaszba rándult.

– Téged is szidott, mint a bokrot. Hogy mekkora szégyen ez az egész.

Sudipto Sarkar, flickr.com

Kardos csöndben maradt. A sörösdobozt tartó keze izzadt. A lány térdét bámulta. Kikandikált a farmer széles hasadásán.

– Emlegette Palikát is – folytatta Szimóna.

Kardos beleivott a sörébe, aztán gondosan elnyomta a tövig szívott csikket a dohányzóasztalon álló három hamutartó közül a hozzá legközelebb esőben. Mindegyikben magas hegygé halmozódott a hamu.

– Azt mondta, ő volt az egyetlen gyereke, akit szeretett.

– Nekem is mondta már ezt párszor – jegyezte meg Kardos.

– Mit?

– Hogy egyedül Palikát szerette.

Mindketten hallgattak egy jó ideig, mintha azt mérlegelték volna magukban, vajon van-e értelme folytatni a társalgást egyáltalán. Végül Kardos törte meg a csöndet:

– Könnyen beszél, hatévesen mindenki aranyos.

– Anyu szerint te hatévesen is egy seggfej voltál.

– Oké. Rajtam kívül mindenki aranyos hatévesen – vont a vállát Kardos, és egy újabb cigarettára gyújtott. Ütött-kopott Zippója fémesen és élesen csattant.

– Tízévesen viszont már senki sem az, nekem elhiheted.

Kardos matekot tanított a két söténdi általános iskola egyikében.

– Seggfej vagy azóta is – szögezte le Szimóna.

Kardos nem vitatkozott.

– Kérsz kávét? – kérdezte.

Szimóna bólintott, közben a szemöldökpiercingjét piszkálta töredezett körmével, amiről nagyrészt lekopott a sötétkék festék. Kardos kiment a konyhába, szétcsavarta a kotyogóst, kiemelte a szűrőt, kipucolta belőle a zaccot, megtöltötte őrölt kávéval, a főző alsó részébe vizet engedett, összeszerelte a szerkezetet, odatette a gáztűzhelyre, alágyújtott. Közben újabb pillantásokat vetett a játszótérre. A kamaszok még mindig a hintában ültek. Mind a kettőt tanította. A csóka elrepült, a kutya épp a homokozóba vizelt. Kardos lehunyta a szemét. Szeretett volna segíteni Szimónán. Az anyján és saját magán ugyancsak. Ha bármelyiket lehetségesnek érezném, megtenném, bizonygatta magában. Aztán átvillant rajta egy kellemes érzés. Talán annak örült, hogy Szimóna teljesen tisztának tűnt...

A kávéfőző kotyogni kezdett. Kardos kisvártatva kitöltötte a feketét két csészébe, bevitte a nappaliba.

– Bűdös van nálad – mondta Szimóna.

Egy könyvet tartott az ölében. Kardos nappalijának leghosszabb fala mentén roskadozó könyvespolcok álltak.

– Semmi sem a valós időben történik. Minden, amit látunk, a múlt lenyomata. Egy kicsit mindig le vagyunk maradva – olvasta Szimóna.

– Valami furcsa északi faszi írta, látod? – Betűzni kezdte a nevet: – Morten A. Strøksnes.

– Azt hiszem, Sztröksznesznek kell ejteni – dörmögte Kardos.

– Tengerkönyv. Ez a címe. Ez a három mondata tetszik.

– Olvastál belőle többet is?

– Még vagy harmincat.

– Mit szeretnél, Szimóna?

– Csak beugrottam. Hogy megnézzem, hogy vagy. Kikészültél nagyon?

– Megvagyok.

Sarah Scicluna, flickr.com

Kardost két nappal korábban függesztették föl. Szexuális zaklatás vádjával. Nem valamelyik tanítványát, az egyik anyukát molesztálta. Ez volt a vád.

– Tényleg megmarkoltad a seggét annak a tehénnek?

– Tényleg.

– De miért?

– Mert arra kért.

– Seggfej vagy.

Kardos megadóan tárta szét a karját.

– Seggfej vagyok – mondta.

Szimóna először kiitta a maradék vizet a fogmosópohárból, utána elnyomta a csikket a hamutálban.

– Elmegyek – pattant föl.

– Maradhatsz, ha akarsz.

– Nem akarok, dolgom van.

Kardos tudomásul vette. Be kellett vallania magának, hogy jól esett Szimóna kíváncsiskodása. Még akkor is, ha a haverjait minden bizonnyal jobban érdekli a sztori, mint őt magát. Legtöbbjüket tanította, nyilván szívesen csámcsognak az esetén.

– Nem is tehén amúgy – szólt a lány után a lépcsőházba. – Jó segge van.

Szimóna visszafordult, fölemelte a jobb karját, a középső ujját kinyújtotta, a többit behajlította, a szájával pedig némán a *seggfej* szót artikulálta. Kardos kitűnően emlékezett arra, milyen aranyos volt, amikor megszületett. Ő maga másodéves volt a főiskolán, és nagyon büszke a kishúgára.

– A féltestvéred – igazította ki az anyja rendszerint. – Szerencsére az ő apja nem az, aki a tiéd.

Palika legnagyobb erénye ugyanez volt a születésekor. Később, kivált a halála után számos egyéb erényt halmozott még mellé. Kardos önkéntelenül elmosolyodott. Újra rágyújtott. A feleségére gondolt, a felesége fővárosi lakására, a kosztümjeire, az érdes tapintású anyajegyre a bal mellbimbója mellett. Nem érzett hiányt. A felesége hiányát semmi esetre sem. A telefoncsörgés hiányzott neki egyedül. Egy hívás, egy, a telefonvonalban enyhén torzuló hang, ami mindössze annyit közöl, csak egy rossz vicc az egész. Mert végső soron minden csak egy rossz vicc. A múlt lenyomata, semmi több. A jövő más lesz. Szébb. (Na, ja.) Ránézett a mobiljára. Három napja se fogadott, se fogadatlan hívás. Persze, jutott eszébe, hiszen kivette a SIM-kártyát. Vagy csak akarta?

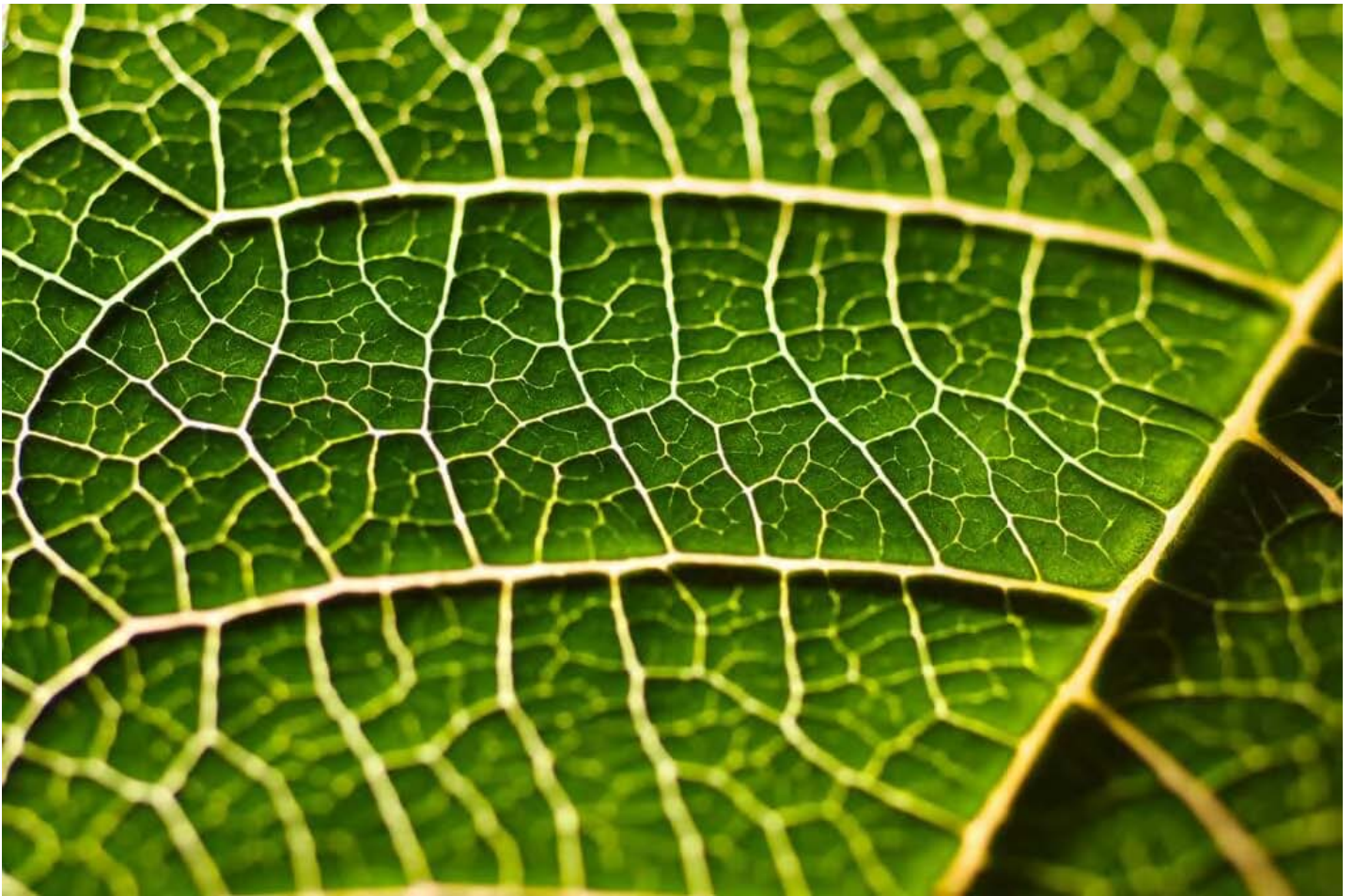
Odalenn, az üres játszótéren üresen himbálóztak a hinták. A kóbor kutya egy összefirkált pad alatt hevert. Szemerkélt az eső. Kardos újabb szál után kotorászott a dobozban. Pedig még ott füstölt a szájában az előző.

felső kép | Maritè Toledo, flickr.com

Taizs Gergő

SZÍNJÁTÉK

2019-06-20 | VERS

Csak miután a sarokig elérsz,
tűnik majd fel a keresztmetszetek
tiltott kuszasága. Egymásba
illesztett szövevényes lélegzet-
kavalkád. Még utoljára megpróbálsz
kibogozni a zöldből a kéket,
majd a sárgát. Innentől

a nappalok múlását szünet nélkül
gombolyítod. Az atomok finom
rendezetlensége belső súrlódásodat
idézi. Az időgöngyöleg feszes
tekercse izgatja érfalad, meszes
fehérségét hátrahagyja, a szürkét
szertelen feketére festi. A táj
önmagába hömpölyög, összekuszál,
ahogy utolsóként te is elhagyod
rendezetlen metszeted. A fényt
talán már sosem vered vissza,
de félelem helyett megtanulsz
a sötétben látni. Ha közelebb
lépsz, titkon magadra ismersz.

kép | shutterstock.com

Lugosi Lou

ÚTKANYAR

2019-06-06 | NOVELLA

Puhán gurult az autó. Kellemes utazás volt. Téli, fehér utazás. Az ösvényeken se járt senki, csak a madár. A madár a fák között ugrált, parányi ujjai nyomát a hóba véste. A krikosz-krakszok a hóesésben lassan oroszlánkörmökké változtak, szörnyek patáját

rajzolták az utat szegélyező fák gyökerei közé.

– Megérkeztünk, végállomás! – rikkantott Emma veje. – Kiszállás! – tette még hozzá.

Tehát el kell hagyni a puha ülést, a reménykedést, hogy eltévedünk a fehérségben, és isten tudja, hol kötünk ki, miféle ismeretlen, elvarázsolt helyen, birkák és elefántok között vagy Csipkerózsika üvegkoporsója mellett.

Tiszta, csinos ház előtt álltak, körben rendezett kert, és magas fák mutatták a könnyen elérhető végtelent, akár az útjelzőnyilak.

– Arra! Arra tessék!

Emma meglepődve vizsgálta a környezetet. Először látott „öregék otthonát”, mert hát ő maga is először volt öreg. A veje azt mondta, ez végállomás. A veje mérnök, és a mérnökök általában pontosak.

– Nyugágyat veszünk anyukának – csippantotta a lánya. – És itt fekket a kertben, virágok között. Azaleát is hozunk, tudom, hogy az a kedvence. Több tövet veszek, tele lesz a kert azaleával. Kár, hogy most nem lehet kifeküdni...

Emma elképzelte a kifekvést. A fekvőszék a földhöz tapadt, mint valami rögzített díszlet. A napsugarak úgy leszögezték, hogy fel se tudott volna ágaskodni. Az azaleák meg se rebbentek a szélben (ha ugyan nem felejtették el megvenni a töveket, ha lett volna szél).

bús halálköntös

A Föld forog, magával röpít mindent, csak Emma nyugágya mozdulatlan. Végállomás! Minden mozog, ugrik, siklik. Emma a tengerek mozgását áhítattal imádta. Egész életében az Indiai-óceánhoz vágyott, ha csak egy évre, ha csak egy hétre, ha csak néhány percre... Amíg a mélységben kapálódzó tajtékok taraján megkezdődik a halak vad tánca. A jelmezbál! A karnevál! A hal csíkos kosztümben tör ki a hínár díszletei mögül, sárga-fekete nagyestélyiben. A sárga az új párizsi divatszín, de a halak már beleköltöztek, mielőtt megjelent volna a

kirakatokban. Kék fejdísz, lila lebernyeg. Merész összeállítás! Különleges csipkefátyol. Átlátszó leffentyű, bús halálköntös. Elegáns. A fekete mindig elegáns. Aztán piros pöttyös köpeny, fejre húzható. Majdnem minden fejre húzható az üzletekben is – pizsama és nagykabát. És csíkok! Mindenhol csíkok. Ezer színű csíkok, amelyek szétválnak, összemosódnak, kerengenek az árral, zuhannak, forognak. Nem is tudja, merre menjen az ember...

Emmát aztán nem találták a házban.

– Régen elköltözött már – monda a szobaasszony Emma lányának. – Nem is értem, hogyhogy nem kapták meg az értesítést az eltűnéséről. Ráadásul hét euróval tartoznak. Úgy sietett, hogy azt ki sem fizette. A rendőrség nem talált okot a keresésére. Útlevelet és pénzt mutatott fel. Mindenki oda megy, ahova akar. Valami régi nyugta maradt a szobájában, rettentő magas összeggel. Egy hajójegy ára. De az nem lehetett az övé.

– Az övé lehetett. Nála volt az egész életjáradéka, és kifizette a hajóra.

Emma lánya az óceáni szigetekre gondolt, a halakra, amelyekhez bűvárruhában kell lemenni, zöld pikkelyes bűvár vezetővel.

Engedélyt kért, hogy kicsit még a házban maradhasson.

Kinyitotta a vastag fából készült szekrényajtókat, végigsimította a fiókok belsejét. Hiába bodorították ki gyönyörűségesen a haját, Emma lánya csak olyan volt, mint az elveszett borjú, aki anyja szagát keresi az istállóban.

Lugosi Lou pár nappal halála előtt küldte ezt a novellát. Utolsó írása közlésekor szeretnénk emlékeztetni különös látásmódjára, összetéveszthetetlen hangjára, humorára. Műveit eztán is folyamatosan közöljük retro rovatunkban.

kép | Gwen John művei, wikiart.com

Fecske Csaba

NEM LESZ HOL...

2019-06-18 | **VERS**

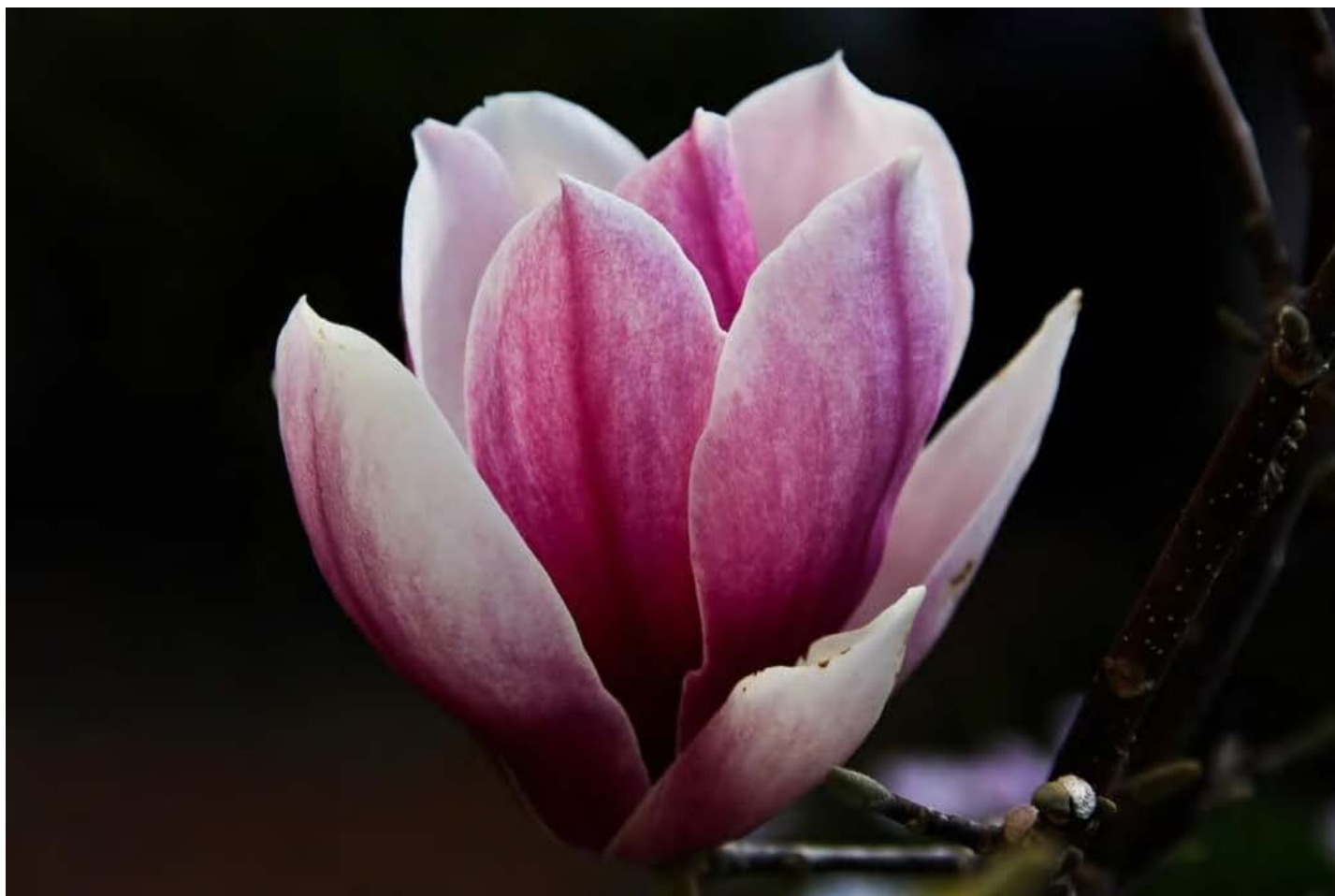
bizonyos értelemben bátor
és eltökélt nagy levegőt vesz
és elindul diszharmonikus
a mozgása ami nem sok jót sejtet
arcával akaratlanul fölsebzi
a park ólalkodó sötétjét miközben
sírdogál picit a csönd elhízott
bokrok ölén aztán helyreáll a rend
anélkül hogy bármi történne
érdekében mert érdek nélkül szép
mint falevélen araszoló féreg
holdsütésben érintésétől
felsóhajt az odaadó levegő
maradna még de mint lábosból a tej
kifut az időből hirtelen
nem lesz hol meglenni hely

kép | shutterstock.com

Nacsinák Gergely András

MEGKÉSETT

2019-06-02 | **ESSZÉ**

Egyetlen hét, mindössze egy hét minden évben.

Az időjárás szeszélyeitől függően néha annyi sem.

Megesik, hogy a hirtelen támadt napsütésre fátylat dobnak a tavaszi felhők, vagy reggelente apró, ideges eső permetez – olyankor lehet néhány nappal több: de legkésőbb április közepére a liliomfák szirmai mind az úton hevernek, és

gyöngyházfényű leveleiken sár és por éktelenkedik. Fölemelek egyet-egyét, amit még nem tapodtak meg a sietők, ujjaim gyöngéden futnak végig az alabástrom-simaságú, mégis ruganyos felületen – mintha bőr volna, bársony vagy vékony porcelán. És amikor a kertekben, a házak ablakai előtt virágot bontanak az első magnóliák, minden más fánál vagy bokornál korábban, mindig elmormolom Montale versének első két sorát – „Ritkul a japán magnólia árnya, / hogy sötétlila bimbói lehulltak...”. Mindössze ennyire emlékszem, de ilyenkor szilárdan felteszem magamban, hogy ez évben nem mulasztom el, és megírom azt a régóta halogatott esszét a versről. Irkáim közül egypár nap múlva előkeresem a lapot, amelyre annak idején lekörmöltem (egyszersmind eltökélve, hogy haladéktalanul beszerzek most már egy ósdi Montale-kötetet valami antikváriustól), elolvasom és újra elolvasom, aztán olaszul is; egyik nyelven sem értek belőle egy kukkot sem, de idén is kétségbeejtően szépnek találom – amire pedig idáig jutok, szél kerekedik, az idő megenyhül, és a magnóliafák elvirágzanak: szirmaik az úton, a sárban, s én ijedten konstatalom, hogy idén sem írtam semmit, sem róluk, sem a versről. És tudom, hogy már nem is fogok, mert van kevés számú dolog, amit csak bizonyos időszakokban lehet megtenni, jelesül most vagy soha, és némelyeket csakis megszabott időkben lehet elmondani, ha pedig elszalasztjuk ezt a tétova pillanatot, ki tudja, adódik-e még rá alkalom. Montaléről és a magnóliákról írni pedig sajnos épp ezek közé tartozik.

belefőzi mindezt

Csak hát egy hét minderre kevés. Az esszéírás egyik titka ugyanis – talán az egyedüli, amire sikerült rájönnöm –, hogy az ember nekigyürkőzik, elolvas minden föllelhetőt a tárgyról és annak holdudvarából, aláhúz, jegyzetel, tűnődik, aztán olvas megint; könyvtárak polcai közt ógyeleg, és amikor már annyi fölösleges adat gyűlt össze, hogy bogarászásait jóformán „kutatásnak” lehetne címezni, soványka ötletét pedig tisztos tanulmányá hízlalni, jó zsíros jegyzetanyaggal, melynek láttán még a szakértők is nyelnek egyet – nos, akkor az esszéíró fogja, és az egészet szépen elfelejti; napokig a levegőbe bámul, a végén pedig ír valami egészen mást, amibe ugyan belefőzi mindezt, de csak úgy mellékesen,

a feltűnést kerülve. Valamit, amiről tán maga sem tudja, hogy micsoda, amiben több lehet a kérdés, mint a felelet, és aminek elsőrendű célja, hogy szép legyen, és legyen benne valami bizonyíthatatlanul igaz.

Talán még a múlt év tavaszán jutottam a legtovább, amikor sikerült szert tennem egy régi *Miért szép?*-kötetre, amelybe Lator László írt egy elemzést a maga fordította költeményről. Az elemzésből, ha más nem is, legalább annyi kiderült, hogy a verset ő sem érti. Olyan mondatokat ugyanis, hogy „A szerelmi búcsú érzelmi-hangulati közege alatt egy másik, mélyebb geológiai réteg húzódik: a költő életének sokféle tartalommal zsúfolt rétege, vagy még általánosabban: az emberi lét drámája...” – nos, ilyen mondatokat csakis valami *helyett*, jobb híján lehet leírni. Így, ha előbbre nem is jutottam, tanácstalanságommal legalább nem éreztem magam annyira egyedül. Jött a nyár, az ősz, a tél, és mint minden évben, nyár derekára Montale hangja elhalt bennem, mások vették át a helyét: először Jammes a maga provanszi nyáridejével, ősszel Trakl, télen már nem is tudom, kicsoda. (A tél a próza évszaka.) De a fagyott földben egyszer csak mocoogni kezdett a tavasz, és egy sápadt reggel ismét virágban álltak már mind a magnóliák, én pedig megint csak rádöbentem, hogy szinte semmit sem tudok: sem Montaléről, sem a liliumfáról, Montale liliumfáiról pedig még annál is kevesebbet. Nekiültem hát megint.

Tavalyról és azelőttről rémlett még egy s más: tudtam, hogy a magnóliák a legősibb zárvatermő növények közé tartoznak, és olyan rég vannak itt a földön, hogy nem is méhek porozzák be őket (méhek még nem is voltak, amikor liliomfa-félék már igen), hanem korán kelő bogarak. Nem nyughattam, amíg utána nem jártam a vers különös idő-paradoxonjának, nevezetesen, hogy mintha nyárvéget idéző sorokról lenne szó, ritkuló árnyakkal, meg-megakadó kabóca-zenével, de a magnólia mégis tavasszal bont virágot, mint említettem, annak is a lelegején. De én mindig csökönyösen ragaszkodom a láthatóhoz, és a kertek között járva meg is találtam azt a bizonyos bíbor-lilában játszó magnólia-fajtát („*i bocci paonazzi*”), amit Montale plántált el a versben: erről kisült, hogy nem japán, de kínai liliomfa (*Magnolie liliiflora nigra*), mely gyakran hajlamos másodvirággani, és mit tesz Isten, éppen a nyár második felében. És rémlett az is, hogy rejtőzik még egy növény a versben: méghozzá a *Clizia*-néven megszólított kedves, ki gyanítható szőkesége miatt örökölte meg az antik nimfa, Klytia nevét, és vele reménytelen szerelmének egész mitológiáját. A nimfa, Ókeanosz leánya, Apolló iránti vágyától úzve kilenc napon át hiába várta kedvesét egy köves hegyoldalon, mígnem virággá változott, szelíd napraforgóvá, így beszéli el a történetet Ovidius. A vers tónusát voltaképp a magnólia sötét, ámbár ritkuló árny-alakja, és a mosolygós napraforgó szőkeségének különös kettőse határozza meg.

Emlékeztem még egy anekdotára is, amely azt mutatja, hogy Montale nagy költő volt, de botcsinálta botanikus: talán nem is tudta, milyen ősi árnyék a magnóliáé, amelyről leghíresebb verse szól. Egyszer, amikor a barátnőjével sétált, a hölgy elragadtatottan idézte egy virágzó bodzafa láttán a költő verssorát: „Bodzák gúlái ringanak-remegnek...”. Montale erre fölpillantott, és a hivatkozott bokrot mustrálva kíváncsian tudakolta, ugyan miféle növény ez. A barátnőnek előbb torkára forrt a szó, majd felvilágosította a poétát, hogy ez a bodza, amit megverselt. „Tudja, kedvesem – fordult hozzá elnézően Montale –, a vers *szavakból* készül.” Mindebből sejthettem, hogy sem Montale biográfiájával, sem a liliomfák botanikájával nem megyek sokra külön-külön: Montale magnóliáit és árnyékait kell követnem egyes-egyedül a majdan megírandó esszében.

magnólia-idő

De a hamari tavaszban megint csak szűkre volt szabva a magnóliák ideje. Épp csak felvonultak, ünnepi díszben, mintha kíváncsi pillangók százai ülnének ledéren a meztelen ágak hegyén, vagy mintha a kertekben itt is, ott is fehér lánggal égő jókora mécseseket gyújtana a tavasz – és egy pár nap múlva már szállingózni kezdtek a selyemfényű szirmok: nincs még növény, mely mindjárt a tavasz kezdetén ilyen gyorsan és ilyen megadón engedné át magát az elmúlásnak. Villanásnyi dicsőség, röpké haladék a magnólia-idő: annál becsesebb azért. A nap első meleg sugaraival tovatűnik: az első virág és az első árnyék is az övé. Ebben a pár napban csak annyival jutottam tovább, hogy Klytiáról olvastam: a nimfa nem is napraforgóként élt tovább (csak a későbbi források keresztelték át), hanem *heliotropium*-ként, amely sziklagyepeken honos kicsiny, szívós virág. Magyarul „kunkornak” mondják, ez azonban oly kevésbé költői elnevezés, és mellel oly alkalmatlan a Clizia néven megidézett szerelem jelzésére – hacsak nem gondol valaki rakoncátlan hajfürtökre a név hallatán –, hogy magamban eldöntöttem: maradok én is, mint a középkori történetmesélők, a napraforgónál. Valami azonban motoszkálni kezdett bennem: hátha Montale nem is volt csapnivaló botanikus – vagy csak az általa leírt szavakat vette komolyan, mert a vers, tudvalevőleg, azokból áll (akárcsak a költő maga). Amikor Cliziáról ír, mintha nem a büszke napraforgót gondolná oda, hanem, rendszertanilag igen korrektül, a kedves kis *heliotropium*ot, amely független minden körülménytől, az idők szeszélyes fordulásától – „*kinek Zenit, Nadír, Rák s Bak sose vált szét*”, s amely egyként tűr heves napot és zimankót, szelet és zivatart és a nap valamennyi változását; égjáró kedvese közelségét és távollétét. „A többiek megállnak, meggörnyednek” – de ő, a tengermelléki kövek közt várakozó, a folyton napbanéző, ő nem. A napraforgók bezzeg... azok elszáradnak, és ősz derekán már csak rozsdás, kiégett porhüvely mind, nehéz fejük bűnbánón hajol a földre. Nem így Klytiáé. Apró virág, jószerivel árnyéka sincsen, míg a magnólia csupa-csupa árny.

És amikor már minden összeállni látszik, a vers nyitott ablakán egyszer csak egy rigó repül be, és két-három szárnycsapásával szétzilálja az egész, gondosan kitervelt értelmezést. Honnan jött, hogy került oda, és mit keres itt a „puhatollú rigó”, aki, úgy látszik, Clizia-Klytia újabb alakváltozása? Épp csak megjelenik, máris tovaröppen, de ez

elég, hogy kitörölhetetlen nyomot hagyva maga után, az ember ismét tanácstalanul és tétován álljon, mint volt, kezében az ismét oly idegen szépséggel, ami a vers. Vagy ott a nehéz éjben partra vetődő „nagyfejű hal”, ez a tengermélyi, groteszk szörnyeteg. Vagy az évszakok sorában az ősz és a tél után felbukkanó „égentúli”, amely ugyancsak összekuszálja a dolgok rendes menetét, akárcsak Klytia, és az ember nem győz eléggé hálás lenni nekik ezért. Mert a megmagyarázott szépség már nem szép igazán.

Pikakoko, flickr.com

Már nem is vagyok olyan biztos abban, hogy írni szeretnék róluk, a liliomfáról, Cliziáról, a ritkuló árnyékról. Bőven elég tudni, hogy „*gorombább élet jön most*”, hogy elvirágzottak megint a magnóliák, hogy ritkul az enyhet adó árnyék, míg egy másik árny valahol növekszik súlyosan; minek még írni is róla. Az a pár nap, ami adatott, a magnólia-idő, őrzi magában az évet, és az esztendőket valamennyi lehetséges virágát.

*Ritkul a japán magnólia árnya,
 hogy sötétlila bimbói lehulltak.
 El-elakadva cirreg odafenn egy
 árva tücsök. Nem, nem az összezengő*

*kar ideje ez immár, Clizia,
nem ama határtalan istené, ki
elemészti s vérrel tölti meg újra
a híveit. Könnyebb volt tékozolni,
játék, az volt az első szárnycsapáskor,
az első harcban meghalni. Gorombább
élet jön most. De téged, kit a nagy nap
szívóssá gyötört, mégis puhatollú
rigó, aki magasan szállsz folyód zord
partjai fölött, téged, te törékeny
menekülő, kinek Zenit, Nadír, Rák
s Bak sose vált szét, hogy a háborúság
benned dúljon és abban, aki rajtad
a Vőlegényed stigmáit imádja
nem roskaszt fagy. A többiek megállnak,
s meggörnyednek. Elhallgat majd a könnyű
ráspoly, aki dalolt, elhagyja burkát,
s üvegporrá lesz hamar az üres héj
a lábak alatt, ólomszín az árnyék –
az ősz, a tél, az égentúli szólít,
s odavetődöm, partra, nagyfejű hal,
újhold idején én is.
Isten veled.*

felső kép | Landfeldt, flickr.com

Szabó Attila

VOLT EGYSZER EGY FIATAL

[FELNŐTT MESE]

2018-06-27 | FELNŐTT MESE, NOVELLA

Volt egyszer egy fiatal. Nézte a tükröt, mit is nézett volna. Nézte benne a ránctalant, az izmosat, nézte a libegést, várta, ami még előtte van. Nem nagyon nézte még válla felett a visszat, ami már mögé került, minek is nézte volna, ha nézte mégis, hát nem akarta nézni. Magát nézte, hogy néz ki. Mert éppen kinézett. Kinézett a tükrön át, mintegy mandinerből a passzpartú oválján, úgy tévedt el a tekintete, és követte, mert meglátta azt a nem olyan fiataalt, köszönt is neki, tisztességből, bár érezte, ha nem köszön, az néha több a túlzó tiszteletadásnál. Nézte benne a vártat, de nem látta azt, amit várt. Más látott, és ez kicsit össze is zavarta. Annak pedig, akit nézett, csak mosolygott a titok a szája szélén, hogy na mi van, ez van, ez lesz. Mosolygott, de az a mosoly mintha csak odatévedt volna a szája szélére a többi ránc közé. Ez lesz, láthatod. Állt kicsit még, nézett vissza a válla felett, majd ment tovább. Vissza sem köszönt, hisz már tudta jól, ha nem köszön, az néha több a túlzó tiszteletadásnál. Otthon meg az a már nem olyan fiatal nézte a tükröt, mit is nézett volna. Nézte benne a visszat, a volt libegést, a volt ránctalant, a volt izmosat. Nézte válla mögött annak a fiatalnak a tekintetét. Nézték egymás szája szélén a titkot, hogy na mi van, ez lesz. Ez lett, mi lenne más. Ne mondd, hogy csodálkozol.

MOLDOVÁN MÁRIA illusztrációja

Z. Karvalics László

DÖCÖGÜNK AZ INTELLIGENS MÉDIA FELÉ?

2019-06-03 | ESSZÉ

A 2018 óta magyar nyelvű hírszolgálatot is üzemeltető szlovák nemzeti hírügynökség, a TASR (*Tlačová agentúra Slovenskej republiky*) ^[1] május 22-én hírt adott ki, amelyben az OECD soros elnökségét betöltő Szlovákia kormányfőjének, Peter Pellegrininek a szervezet párizsi, miniszteri találkozásán elmondott aznapi beszédét ismerteti. Rögvest megjelent magyarul is, a népszerű Ma7 szlovákiai portálon. ^[2] Ezt a cikket szemlétzte a kiváló, Budapesten szerkesztett *eGov-hírlevél* május 26-i kiadása, amely a tárgykör jelentőségére tekintettel egy az egyben közölte a cikket, a

forrás pontos feltüntetésével (*A szlovák kormányfő a „digitális humanizmus”-ról*). Itt futottam bele az ismertető nagyobb betűvel szedett, fontosságát aláhúzással is jelző rövid bekezdésébe:

A szlovák kormányfő szerint be kell vezetni a „digitális humanizmus” fogalmát. Elmondása szerint ez olyan szabálykészletet jelentene, amely a digitális világban való magatartást szabályozná.

A stiláris döccenőtől (szabálykészlet ... szabályozná) eltekintve az információs kultúra kutatójaként azonnal két komoly ellenérzés horgadt fel bennem. Miért is kellene bevezetni fogalmat arra, amire már van bevált és szellemes elnevezés (például a Netikett), s miért is kéne épp a digitális humanizmus szószerkezetet választani, ha azt már egy ideje másra (nevezetesen a legújabb technológiák és az emberiség kölcsönhatásának megragadását, leírását, elemzését és befolyásolását célzó megközelítésre) használja a tudományos közösség? Hiszen alig néhány nappal az OECD-ülés előtt jelent meg a Bécsi Műegyetemen szervezett 2019 április eleji tanácskozáson született nyilatkozat (*Vienna Manifesto on Digital Humanism*)! **[3]**

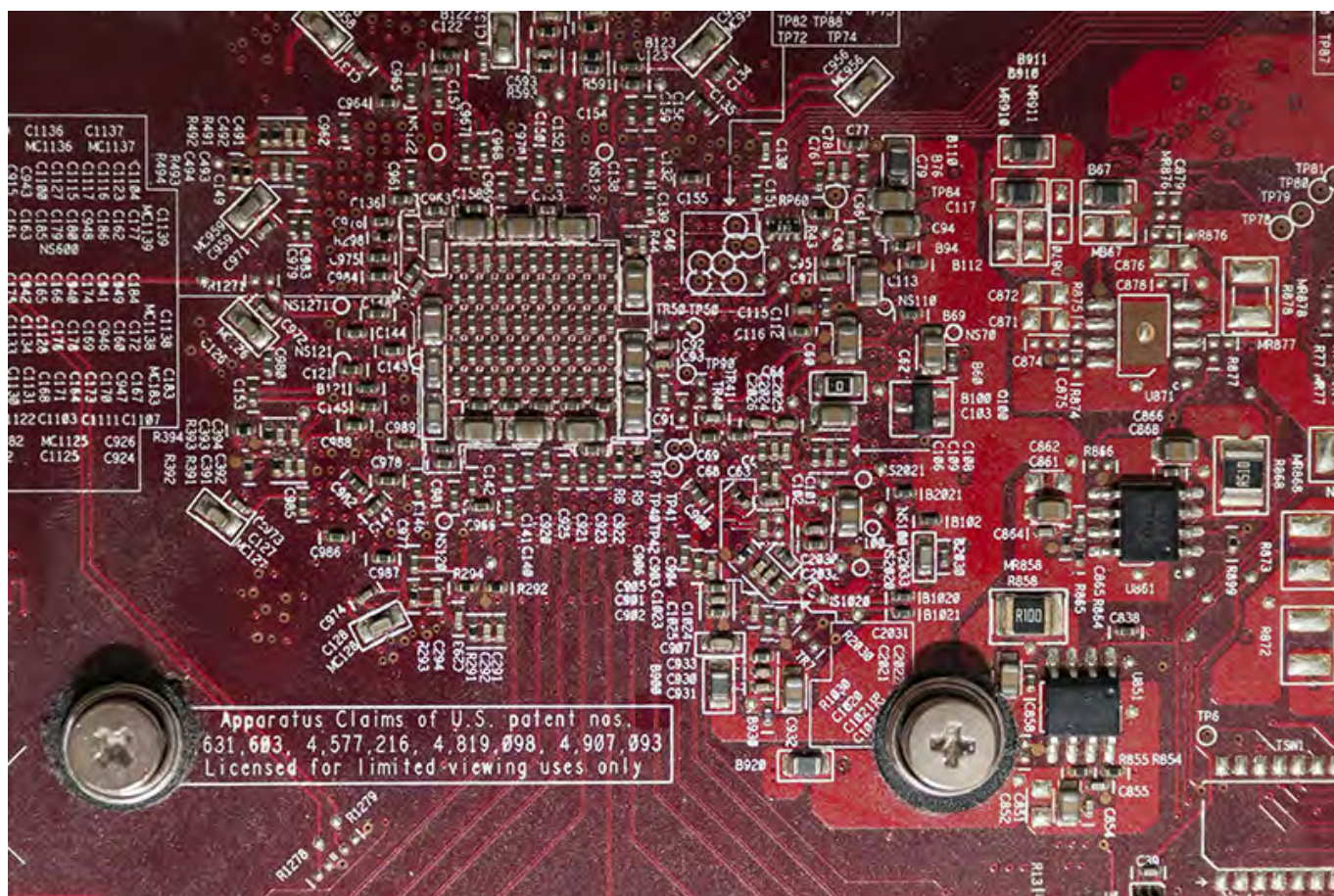
csiszolt jelentések

Hozzáfogtam hát, hogy szenvedélyes filippikát írjak a méretes hübrisszel rendelkező politikusokról és mihaszna szakértőikről, akik azt gondolják, nagyvonalúan eltekinthetnek a

társadalomtudományi diskurzusokban csiszolt jelentésektől. Hiszen ilyenkor nemcsak a demokrácia játékszabályain tesznek erőszakot, hanem a nyelven és a fogalomhasználat következetességén is!

Az első lépés, hogy megkeressük az eredeti forrást, mert mi van, ha az ördög nem alszik? És lám: az OECD oldalán teljes terjedelmében közlik, angolul, a megnyitón elhangzott beszédet. **[4]** Amelyből kiderül, hogy a szlovák kormányfő *sokkal komplexebb és kifinomultabb módon ragadta meg a digitális humanizmus lényegét* (a bécsi nyilatkozat szellemével tökéletesen egyezően azt hangsúlyozta, hogy a digitális átalakulás során is az embernek kell a középpontban állnia, s a digitalizációtól az emberi élet minőségének javítását és a bolygó megőrzésének szolgálatát kell

remélnünk). Másrészt, nem a fogalom *bevezetését* javasolja, hanem hogy *a már létező fogalom* a 21. század (politikai) filozófiájának meghatározó *alapja* legyen (előadásában: „decisive orientation”, Twitter-üzenetében: „core philosophy”).

Váratlanul tehát egészen más mozzanat került előtérbe az eset kapcsán: a médiagépezet működése. Az egyetlen bekezdésben megjelenő két, súlyos *pontatlanság* jelentőségére azért érdemes reflektálni, mert nem fake news-ról van szó, nem ellenérdekelt szereplők megfontolt jelentés-merényletéről vagy a valóság tudatos eltorzításáról. Hanem pusztán felületességről, slendriánságról, a szlovák-angol-szlovák-magyar fordítások hírüzemi futószalagján: valahol valaki(k)nek nem volt elég fontos, hogy a megfelelő árnyalattal, jelentéssel sikerüljön az aktuális interpretáció. Lehet, hogy rajtam kívül nem is szívesen fel senki? És mi van, ha elem se sodródik a szöveg?) Pedig az(ok), aki(k) ludas(ak) volt(ak), valójában szándékolatlanul diszkreditált(ak) egy *politikátörténeti jelentőségű beszédet*

(amelynek magyar fordítását szerkesztőségi kommentárral, teljes egészében közli majd az Információs Társadalom című negyedéves társadalomelméleti folyóirat 2019/1-es száma). **[5]**

fásult tömegtermelés

Pár éve *A Disznókirály halotti szőnyege* című írásban **[6]** bemutattam, egyetlen hírhez hányféle olvasói érdeklődés tapadhat – s miért kell emiatt az újságíróknak a legapróbb részletről

is feltételezniük, hogy valahol valakit éppen az nyugtalanít majd. A digitális humanizmus-baki ehhez annyit tesz hozzá, hogy nem elég a „mezei átlagolvasókat” kiszolgálni fásult tömegtermeléssel (‘jó lesz azoknak így is’), hanem minden egyes közlési egység érvényességét a könyvtársarkokban kucorgó, elképzelt vagy valóságos hiperkritikus szakértőre kell szabni. A „hosszú farok” (Long Tail) közgazdaságtani logikája a hírmédiában is bármikor lecsaphat.

De van egy másik tanulság is. A Pellegrini-beszéd teljes szövege a hírügynökségi anyag átvételekor már nyilvánosan is rendelkezésre állt. Néha a fejünket fogjuk az online világ túlzásba vitt interaktivitásától, a „szétlinkelt”, több kék, mint fekete betűt tartalmazó hipertext-szörnyektől, de ahol van forrásdokumentum, alig kerülne erőfeszítésbe, hogy az ismertető mögött azonnal megjelenjen és elérhető legyen az eredeti, hiteles szöveg. Ezzel a gyakorlattal persze sok helyen találkozhatunk már, de korántsem általános, még nem alapelvárás. Könnyű belátni, mekkora hozzáadott értéket termel egyetlen „jó” link, amely sokak keresésre fordított idejét váltja ki, és magasabb felhasználói élményt nyújt. De újságírói oldalról mindez plusz „biztonsági zsilip” is. Az eredeti/hiteles tartalomra vetett pillantás szükség esetén korrekcióhoz vezethet az előgyártott híryananyagok mókuskerekében.

Ha valami miatt beszélhetünk „intelligens médiáról”, amely az „új médiát” váltja fel **[7]**, akkor az éppen ilyesmi. Nem pusztán a robot-újságírók, az algoritmizált hírolvasás vagy a káprázatos infografikák segítenek megértetni, hogy miért lép(t)ünk át az intelligens média korába. Be kell látnunk azt is, hogy ez *az új világ csakis a korábbinál felkészültebb és munkájukban sokoldalúbban megtámogatott újságírók és a minden korábbinál okosabb olvasók szövetségén alapulhat*. És ezeket az olvasókat

az újságírók nemcsak „megkapják” az oktatási rendszertől és a digitális kultúra virtuális tantermeitől, hanem aktívan, színvonalasan és megfelelő küldetéstudattal hozzá is járulnak a „kiképzésükhöz”.

1. <https://www.tasr.sk/> ↑
2. <https://ma7.sk/kozelet/aktualis/pellegrini-fel-kell-keszulnunk-az-uj-technologiakra> ↑
3. <https://www.informatik.tuwien.ac.at/dighum/manifesto/> ↑
4. <http://www1.oecd.org/mcm/mcm-2019-keynote-address-by-prime-minister-pellegrini-paris-may-2019.htm> ↑
5. <https://informaciostarsadalom.infonia.hu/index.php/inftars> ↑
6. Magyar Narancs 2012. augusztus 23. (24. évf. 34. sz.) <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/a-disznokiraly-halotti-szonyege-81379> ↑
7. https://www.digitalhungary.hu/_downloaddoc.php?mode=documents&docid=1950 ↑

kép | pxhere.com

Kovács Gábor

A 'NAGYON ROSSZ VALÓSÁG', AVAGY A GONDOLAT HATALMA

[INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ]

2018-06-23 | **ESSZÉ**

A rossz valóság itt és ott: Magyarország és Amerika

Az 1920-as években, egymástól több ezer kilométerre, az Atlanti-óceán két oldalán élő

gondolkodó szinte szóról szóra ugyanazt írja az őt körülvevő világról. A Trianon traumáját átélő Magyarországon Hamvas Béla, aki a lövészárkok állóháborújának poklát személyesen is megtapasztalta, 1924-ben – pályafutásának első, újságírói periódusában – *A frázisok magasiskolája* című karcolatában Lendvai István képviselő, a korszak ismert publicistájának országgyűlési beszédére reagál. Eszerint „a soproni erdészeti és bányászati iskolára nagyobb szükség van, mint a nyavalyás, rothadó és zsidóktól megfertőzött Budapestre”. Hamvas az ilyesféle frázisok iránti tömegigény okairól töpreng: „[a]mikor nagyon rossz a valóság, nem lehet meglenni abszurdumok nélkül.” **[1]**

illuzórikus kiutat kínál

Az óceán túlpartján, ugyancsak az 1920-as évek első felében, Waldo Frank, a századfordulós amerikai kultúrkritika első nemzedékének, a *Fiatalkorúak* csoportjának **[2]**

gondolkodója, az éppen akkoriban kiépülő kortárs amerikai tömegkultúrát bírálva újfajta fogyasztói törzsiségről ír, és számba veszi 'csúf valóságunk tényeit'. Adorno és Horkheimer évtizedekkel későbbi művének, *A felvilágosodás dialektikájának* hangütését előlegezve a fogyasztókat a tömegkultúra dzsungelében bolyongó vadakhoz hasonlítja, akik passzívan és gondolattalanul reagálnak a rájuk zúduló ingerekre, s önfeledten adják át magukat a mindennapok mókuskerekéből illuzórikus kiutat kínáló látványosságoknak, a baseballmeccstől a moziig, beleértve magukat a reklámokban felkínált fogyasztói javak élvezetébe. **[3]**

Aligha lehet két különbözőbb szituációt elgondolni, mint az első világháború utáni amerikai és magyarországi. Az USA a négyéves harcból legfőbb győztesként kerül ki. A küzdelmet lényegében európai beavatkozása dönti el, s a kortársak számára is nyilvánvaló, hogy a világ legnagyobb gazdasági hatalma immár katonai óriás is – ám a harmincas évek végéig bezárkózik, nem hajlandó világpolitikai szerepet játszani –, s a 20. század alighanem Amerika évszázada lesz. Ez persze nem mindenkit tölt el felhőtlen boldogsággal. A 20-as évek német kultúrkritikájának egyik jellegzetes toposza az ún. amerikanizmus bírálata; ennek mozgatórugója az európai magaskultúra értékeinek féltése az amerikai tömegkultúrától: a hollywoodi filmek, Josephine Baker és a dzsessz egyaránt ide tartoznak. **[4]**

Ezzel szemben Magyarország a világháború egyértelmű vesztese: míg a háború előtt a kétféjű Osztrák–Magyar Monarchia tagországaként európai nagyhatalom része – még ha társbérleti minőségben is –, a vereség, a Monarchia széthullása és Trianon után – paradox módon a valódi szuverenitás elnyerésével egy időben – kisállammá válik.

Politikai és kulturális elitjének, de egész társadalmának világát, *ön-tudatát* alapvetően meghatározza a trianoni trauma. **[5]** A Hamvas által leírt nagyon rossz valóság – amely egyszerre vonatkozik a külső tényekre és a tényekre adott reakciókra, a frázisok és a manipuláció iránti sóvárgásra – erre vezethető vissza. Van-e hát közös nevezője a tengerentúli és a magyar *ressentiment*nek, vagy két teljesen különböző jelenséggel van dolgunk?

értékválság

Van közös vonás: ez pedig a háború utáni *katzenjammer*, a biztosnak tűnő orientációs pontok eltűnéséből táplálkozó válsághangulat. Gazdasági válság több is volt a 19. század második felétől, ám egyik sem járt olyan mélyreható következményekkel, mint a világháború utáni visszaesés **[6]** – amelyet egyébként, a tőkés világ gazdaság működés módjainak megfelelően, hamarosan föllendülés követ. Ám az évtized végén a nagy világválság véget vet a gyors regeneráció reményének. Megkérdőjeleződik egy civilizációs modell, válságba kerül az előző évszázad liberális kapitalizmusával összefonódó berendezkedés: maga a 18. századi gyökerű modernitás, és vele a 19. században tetőző haladás-optimizmus. **[7]** Eltűnik a háború előtti régi civilizációt megalapozó, az emberek belső, mentális világának integritását és tájékozódását, az egyéni és társadalmi cselekvést lehetővé tevő értékvilág. Az értékválság a kor kultúrkritikájának visszatérő toposza – Amerikától és Nagy-Britanniától Németországig.

Vajon tényleg a semmiből jön ez a civilizációs krízis, s egyedüli oka a Nagy Háború? Történelmi tapasztalat, hogy az ilyesfajta krízisek hosszú, többé-kevésbé a mélyben zajló, jó ideig alig észrevehető, vagy jelentéktelennek vélt folyamatokra teszik föl a zárókövet. Nincs ez másként most sem. A Nagy Háború totális, a 19. század második felétől egyre gyorsabb ütemben kiépülő modern, nagyipari technológia által kifejlesztett hadieszközökkel megvívott világháború – s mint ilyen új fejlemény a történelemben. Példa nélküli, ám nem előzmények nélküli, főleg ami a hadtörténeti vonatkozásokat illeti. Ezek még a 18. század végére nyúlnak vissza. Napóleon háborúi – a hadvezér és császár katonai-stratégiai zsenialitása mellett – az általános hadkötelezettségen alapuló tömegháború gyakorlatával hoztak újat. A 18. század viszonylag kis létszámú professzionális hadseregekkel, zsoldosokkal vívott, a

résztevő országok társadalmának hétköznapjait azért kevésbé érintő, szabályokkal korlátozott, párbajszerű háborúskodásával szemben az újfajta hadviselés az érintett országok férfilakosságának nagy tömegeit vonta be a harcokba. Egyszerre volt ez tünete és katalizátora a modern tömegtársadalomnak, amely a hosszú, 1914-ig tartó 19. század végére teljesebbé válik.

A boldog békeidők vége és az első világháború, avagy a gépesített barbárság kora

A gépesített barbárság kifejezést a korszak ún. válságfilozófiái használják. A front-tapasztalat messzemenően alátámasztja, hogy az egyes ember a hadigépezetek személytelen alkatrészévé válik. Ez persze minden hadseregben ősidők óta így van, hiszen a csatateri hatékonyság alapfeltétele a katona saját személyiségének feladása,

a parancs feltétlen követése. A kortárs Lewis Mumford a maga ökológiai kultúrkritikájában a civilizációról civilizációra öröklődő, az elnyomó jellegű társadalomszervezés mintáit újra és újra revitalizáló *óriásgép* prototípusának a hadsereget tartja. **[8]** Ám az 1861-65-ös amerikai polgárháborúban, az 1870-71-es porosz–francia háborúban és a gyarmati hadjáratokban alkalmazott haditechnika, a géppuskától a tengeralattjáróig, alapvetően átalakítja a hadviselés mikéntjét – a repertoár aztán az első világháború frontjain a mustárgázzal, a repülőgéppel és a tankkal bővül. Az új fegyvernem, a légielő a régi vágású lovasság modern utódjának tűnik, ahol a pilóták eleinte – középkori elődeiket utánozva – személyesen, szemtől szembe küzdenek egymással, s nem hiányoznak a lovagias gesztusok sem. Aztán a személyes bátorság és rátermettség mellett itt is mind nagyobb szerepet játszik a viharosan fejlődő technika. Az első időkben pisztollyal lőnek egymásra, ezt hamarosan felváltja a légcsavarral szinkronizált és a gép orrába telepített fedélzeti géppuska, s a nyitott gépek pilótafülkéje hamarosan zárt lesz, hermetikusan elrejtve a benne ülő embert. A háború vége felé, a britek által kifejlesztett és bevetett tank pedig véget vet a személyesség illúziójának: félelmetes gépszörnyek tiporják el a lövészárkok népét. Ernst Jünger regényeiben a technika mindent elsöprő természeti erő, nemcsak a személyességnek, a személyiségnek is véget vet: az individualitás visszavonhatatlanul elég, megsemmisül a vas és acél viharában.

a hadigazdálkodás tapasztalatai

Ami igazán új, hogy a háború az emberi életvilág minden dimenziójába behatol, a központi gazdaságirányítástól – Lenin víziója az etatista, parancsuralmi

kommunizmusról a hadigazdálkodás tapasztalataiból táplálkozik – az állam által működtetett háborús propagandáig. **[9]** Ez aligha lenne lehetséges a modern kommunikációs technológia olyan vívmányai nélkül, mint a napilap és a mozgófilm. A következmény az egész társadalom totális mozgósítása. Ernst Jünger a születőben levő új világ jellemzőjének éppen ezt tartja. A totális mozgósítás az új technológiai világ ontológiai sajátossága, messze túlmutat az emberi szándékok és cselekvések tartományán. Magába szippantja az embert és világát:

„Most tehát nyomon követhetjük, hogy az életnek energiává való átalakulása, a társadalmi kötelékek mind megfoghatatlanabbá s ekként mozgékonyabbá váló tartalma miként világítja meg a mozgósítás aktusának fontosságát (...) Még sok mindenről szó eshetne; de talán ennyi is elég ahhoz, hogy felismerjük saját mostani életünket a maga teljes féktelenségében és kíméletlen fegyelmezettségében, hogy felmérhessük füstös és izzó tájait, forgalmának fizikáját és matematikáját, száguldó gépjárműveit, repülőgépeit és milliós metropoliszait – hogy azután az iszonyat és derű összemosódó érzése mellett derengjen fel előttünk: nincs a világnak olyan részecskéje, mely ne venne részt ebben a munkában, amiképpen mi magunk is alá vagyunk vetve ennek a száguldásnak. A totális mozgósítást nem annyira végrehajtják, mint inkább magától történik meg, hiszen mind háborúban, mind békében csak kifejeződése annak a titokzatos és kényszerítő követelménynek, melynek ez az élet, a tömegek és gépek korának élete alávet mindannyiunkat.” **[10]**

A totális háború következménye a hadviselés barbarizálódása, a katonai és civil szféra közötti különbség eltűnése, a polgári lakosság háborús célponttá válása. Olyan fejlemény ez, amely a maga teljességében igazán majd a második világháborúban mutatkozik meg. Ám itt is vannak 19. századi előzmények, amelyek azt bizonyítják, hogy a Nagy Háború egyszerre cezúra és hosszú távú, a kortársak és az utókor által nem észlelt változások végkövetkezménye is. Az 1861–65-ös amerikai polgárháború nemcsak a háborús technológia területén hoz újat, hanem a hadviselés módjában is. A társadalom egészét érinti, többféleképpen is. Itt is tömeghadseregek harcolnak, s a háborús veszteségek a következő század számait vetítik előre.

A szembenálló felek, az Unió és a Konföderáció, eltérő társadalomszervezést testesítenek meg: az északi jenkii modell az angolszász, liberális gyáripari kapitalizmust, a déli az ültetvényes, rabszolgákat alkalmazó, egyébként ugyancsak a tőkés világgazdaságba tagozódó, tehát piacra termelő mezőgazdaságra alapozó gazdálkodást, amely azonban – jellegzetesen puritán értékvilágú északi riválisával szemben – arisztokratikus–hedonisztikus értékvilággal társul. A két fél az 1830-as évekig gazdasági szimbiózisban él – a polgárháború előtti évek déli szerzői ezért vádolják képmutatással a bostoni jenkiket, mondván, hogy azok nagyon is részt vettek a rabszolgakereskedelemben, amíg gazdasági érdekeik ezt diktálták. Ám amikor Észak a nagyipari, modern gyáripari technológiára alapozó tőkés gazdaságot választja – metaforikusan: amikor a Kert korát a Gép korszaka váltja föl **[11]** – az utak elválnak. Az északiak által rabszolgaság és szabadság konfliktusaként jellemzett ellentét mögött mély gazdasági és kulturális különbségek vannak; nem egészen alaptalan, amikor a déli frazeológia két nemzet, két civilizáció szembenállásaként jeleníti meg a konfliktust.

szabályozott háború

A nagyobb veszteségeket az egyébként népessége számát és ipari termelését tekintve jóval gyengébb Dél szenvedte el: 260 ezer déli hal meg – ez a felnőtt fehér lakosság 5%-a (a felnőtt fehér férfi populáció 20%-a), az északiak 1,8%-ával szemben. A harc a szabályozott háború elvének feladásával folyik: nem kímélik a polgári lakosságot. **[12]** A *shermanizálás* – a kifejezés az északi Sherman tábornokra utal – városok, ültetvények szisztematikus fölégetését jelenti, s egyszerre célozza az ellenség gazdasági erejének gyengítését és moráljának megtörését. A módszer újszerűségét jelzi, hogy néhány évvel a polgárháború befejezése után, az 1870–71-es porosz–francia háború idején Sheridan, egykori északi tábornok Helmuth von Moltke porosz generálissal találkozáskor csodálkozását fejezi ki a porosz hadsereg ósdi stratégiája láttán. Azt ajánlja, hogy kövessék a Sherman, s általa alkalmazott módszert: „[a] megfelelő stratégia abban áll, (...) hogy olyan sok szenvedést okozzunk a polgári lakosságnak, hogy ennek

következtében az béke után áhítozzék, s arra készítse kormányát, hogy békét kérjen. Az embereknek ne maradjon semmijük a szemükön kívül, amit kisírnak a háború végét óhajtva,” **[13]**

A szisztematikus barbárság a gyarmati háborúkban persze régóta alkalmazott európai módszer. Ennek jegyében bocsájtja útjára II. Vilmos, a Német Birodalom császára az 1898-as kínai bokszerlázadás leverésére küldött európai csapatokhoz csatlakozó német expedíciós kontingenst. Katonái elé Attila hunjait állítja követendő példaként. Lám, a vérengző hunok – mondja – kegyetlenségükkel olyan hírnevet szereztek maguknak, amelyet még ma is őriznek a mesék és a történelem. Most a németeknek is esélyük van erre: meg kell ölni minden ellenséget, nincs kegyelem, nem ejtünk foglyokat. Ezer évre el kell venni a kínaiak kedvét még attól is, hogy rossz szemmel nézzenek a németekre. **[14]**

A 19. század utolsó évtizedei a régi világ lassú erózióját hozzák. Az átalakulás széleskörű: a nemzetközi politikai rendtől a régi életvilágot maga alá gyűrő, a nemzetállami határok közül kilépő – a sokszor avítnak gondolt birodalmi keretekben nagyon is otthonosan mozgó – monopolista tőkés gazdaság működésmódjaiig és az emberi értelem erejébe vetett – a felvilágosodás által biztos fundamentumnak vélt – hit megrendüléséig terjed. Nem kis mértékben járul hozzá ehhez a század második felében a nagyhatalmak közötti versengés következményeként egyre erőteljesebb gyarmatosítás szükségszerű folyamánya, az idegen kultúrákkal és civilizációkkal találkozás. Joseph Conrad Afrikában játszódó kisregénye, *A sötétség mélyén* dokumentálja, hogy az addig ismerttől eltérő, afrikai világgal való szembesülés miként helyezi zárójelbe és kérdőjelezi meg a hitet emberről, életmódról és morálról. Hannah Arendt szerint az európai gyarmatosítás afrikai tapasztalatai, az addigi fogalmak és értékek segítségével értelmezhetetlen valósággal találkozás a későbbi totalitarizmusoknak ágyaz meg; jelentősen hozzájárul addig elképzelhetetlennek tartott politikai és társadalmi gyakorlatok bevezetéséhez. **[15]** Két országot szoktak Afrikával kapcsolatban említeni: Belgiumot és Németországot. Jóllehet nem sokkal utóbb, 1914-ben, az első világháború nyitányaként, az előbbi az utóbbi

hatalomvágyának esik áldozatul, Afrikában viszont a későbbi áldozat ugyanolyan agresszor, gyarmatosító hatalom, és felrúgja az Európában érvényesnek tartott politikai és erkölcsi normákat.

Joseph Conrad 1902-es – az író személyes afrikai élményein alapuló – története Belga Kongóban játszódik, **[16]** főszereplője egy elefántcsont begyűjtő állomás vezetője, Mr. Kurtz, a későbbi totalitárius diktátorok előképe, aki istenként tisztelteti magát a feketékkel. Rezidenciáját a megölt lázadók levágott fejével ékesített cölöpök veszik körül – a narrátor, Marlow ezt pillantja meg először hajójáról, amikor a kereskedelmi társaság megbízottjaként fölkeresi az állomást. Kurtz belső üressége a legriasztóbb; akármivel azonosul, majd annak ellenkezőjével is. Szuggesztív személyiség, egyfajta sötét karizmával, amivel nagy hatást gyakorol környezetére. A későbbi évtizedekben feltűnő Cipolla-típusú, közönségüket tömegszuggesztióval uraló politikusok történelmi előképe. Amikor halála után Marlow Kurtz jelentésével visszatér Európába, fölkeresi őt valaki, aki az elhunyt unokatestvérének mondja magát, és Kurtz sokirányú tehetségét magasztalva kifejti, hogy valójában politikusnak kellett volna lennie:

„– De egek! Hogy tudott ez az ember beszélni. Villamossággal töltötte meg a gyűléseket. Hitt – érti? – hitt. Rá tudta venni önmagát, hogy higgyen bármiben – bármiben. Ragyogó vezér lehetett volna belőle egy szélsőséges pártban.

– Miféle pártban? – kérdeztem.

– Bármelyikben – felelte. – Szélsőségekben gondolkodott.” **[17]**

Az első világháború egyik riasztó fejleménye, hogy az európai hadszíntérről is eltűnnek a kulturális gátlások, amelyek korábban megakadályozták a polgári lakosság elleni hadviselést. Jóllehet, még elszórt atrocitásokról van szó. De mégiscsak bekövetkezik a határátlépés: a német Zeppelinek Párizs, majd London ellen intézett támadásai jelzik ezt.

gyarmati rémségek

Csábító mindent a németek nyakába varrni – különösen a Német Délnyugat-Afrikában a századforduló után elkövetett és sok tekintetben valóban a második világháború faji alapú népiirtását, s a holokausztot előlegező gyarmati rémségek fényében. **[18]** Ám érdemes Joseph Conrad megjegyzésére figyelni. Kurtz pályafutását taglalva Marlow

mondja: „Egész Európa hozzájárult Kurtz megteremtéséhez (...)” **[19]** Valóban. A 19. század végének nyugat-európai országai – a még perifériának számító skandináv országok kivételével – gyarmattartó hatalmak. A 16–17. századtól így vagy úgy, képességei és erőforrása adta határokon belül, mindenki beszáll a gyarmati hódítás globális játszójába, Portugáliától és Spanyolországtól Hollandiáig és Belgiumig, az Egyesült Királyságtól és Franciaországtól a későn jövők mohóságával dupla vagy semmit játszó, bankot robbantani akaró új nagyhatalomig, a vilmosi Németországig. Nem is igazi nemzetállamok ezek, hanem nemzeti és birodalmi intézményeket egyszerre kiépítő hibrid politikai entitások. Belga Kongó esete és a nagyon hasonló, a brit tulajdonban levő Dél-Afrikában előforduló atrocitások is jelzik: a gyarmati népiértés politikája nem német specifikum. **[20]** A belga kongói népiértással egy időben zajlik a fél-ázsiai Török Birodalomban elkövetett örmény genocídium – a korabeli brit satirikus folyóirat, a Punch egyik karikatúráján II. Lipót belga király kereveten ülve, kedélyes beszélgetés keretében látja el szakmai tanácsokkal kollégáját, a török szultánt.

A népiértés megalapozásául szolgáló fajelmélet sem német találmány, bár kétségtelen, a századvégi Németország fölöttébb fogékony a francia arisztokrata, Arthur Gobineau által 1840 körül szabadalmaztatott teóriára, ám a legkevésbé sem idegen ez a korabeli angolszász gondolkodástól. A fajnemesítés, az eugenika gondolata pedig kifejezetten a brit invenció terméke, szülőatyja Francis Galton, Charles Darwin unokatestvére, s a koncepció igen nagy népszerűsége tesz szert a századforduló Észak-Amerikájában, ahol az angolszász faj felhígulásától tartanak, s a gyengébb faji minőséget képviselő kelet-európai bevándorlók tömeges beözönlésétől az amerikai demokrácia intézményrendszerét féltve bevezetik a különböző nemzetiségű bevándorlók számát szigorúan szabályozó kvótarendszert.

A frontgenerációk és a formátlanság kora: az utópia kísértése

Az első világháború a mélyben már régóta zajló változások ellenére mégis éles cezúra: nemcsak az 1815 óta fennálló európai politikai rendszer omlik össze – magával vonva a Pax Britannicán nyugvó világrend átalakulását –, hanem a 19. századból örökölt gazdasági és társadalmi szerkezetek is. **[21]** A nemezis az ember szellemi otthonát is utoléri: világképek, filozófiák, a mindennapokat élhetővé, a tájékozódást lehetővé tevő, az emberi viszonyokat szabályozó hétköznapi rutinok kérdőjeleződnek meg a négy évig tartó összeecsapás során. A kortársak úgy érzik, eljött a teljes formátlanság, az *elpolgártalanodás* kora; a régi értékek hitelüket veszítik.

A helyzetre többféle reakció lehetséges. Az egyik, hogy az emberiség új korszakba lépett, s a háború a világtörténelem új korszakának nyitánya. A két háború közötti válságfilozófia alaphangját megadó Oswald Spengler – jóllehet ambivalens a viszonya a modern technológiai civilizációhoz, és nosztalgiát érez a kifinomult formák barokk világa iránt – az új világ mellett teszi le a garast. **[22]** Ami elmúlt, nem lehet visszahozni, nem próbálkozik a régi kultúra értékeinek életre galvanizálásával. Számos kortársához hasonlóan a harcot a lét alapvető ontológiai sajátosságának tartja: már a háború előtt Hérakleitosz kijelentésére hivatkozik, hogy a harc mindenek atyja, s ebből – Nietzschét a szociáldarwinizmussal elegyítve – egy harci, prekeresztény barbár etikához jut, amelyben az erősebb joga érvényesül. Az ember ragadozó állat – a modern technológia a világ uralásának ragadozói ösztönéből fakad. (Ám a végeredmény paradox: a történelem bosszúja, hogy az ember, a természet csúcsragadozója, a maga által teremtett technológiai acélketrec foglyává válik.) Vagy oroslán, vagy bárány: vagy zsákmányoló, vagy zsákmány, harmadik lehetőség nincs. A modern gépi technológia biológiai gyökereiről értekező könyvének a ragadozó-etikát magasztaló passzusát olvasva az az ember benyomása, hogy a kortárs Mumford, Spengler barbarizmusáról szóló, némiképpen sommásnak tetsző ítélete nem alaptalan: „Az első ember magányos fészekrakó volt, akár a ragadozó madár. (...) A lénye gyökeréig harcias ez az erős és magányos lélek. Bizalmatlan, hatalmára és zsákmányára egyaránt féltékeny. Nemcsak az 'én', hanem az 'enyém' pátozát is ismeri. S ismeri a harc mámorát is, mikor kése belevág az ellenség húsába, amikor a

vér szaga és a nyögés áthatja a diadalt ülő érzékeket. Minden igaz 'férfi' fellángol olykor – s a kései kultúrák városaiban még ma is fellobban bennük az ősi lelkeség eme alvó parazsa” **[23]**

a lét alapidimenziója

Ernst Jünger világképében a harc ugyancsak a lét alapidimenziója. A háború előtti polgári kor értékvilága – individualizmusával, humanizmusával és politikai demokráciájával –

számára olyan függöny, amellyel megpróbálták elrejteni a valóság igazi természetét. A modern technika összeolvad a természettel; nem szigeteli az embert a természet erőitől, ahogyan a régi polgári gondolkodás vélte, attól az illúziótól vezérelve, hogy a gépi környezet célja a kényelem és biztonság növelése. Ennek éppen az ellenkezője igaz: a technika összeköti az embert a föld alvilági hatalmaival, az emberi létezés így sötét színezetet ölt. Bár gép és ember nem olvad gépemberré, de ember és technikai eszköz között új, organikus kapcsolat jön létre. **[24]** Az adekvát magatartás már nem a polgári korszak anakronisztikus humanizmusa, hanem a *realista heroizmus*, amely bátran szembenéz az emberi egzisztencia valós helyzetével. A háború előtti polgári korszak individuuma olyan világban élt, amelynek szerkezetét az észszerű és az erkölcs pólusai határozták meg, az új világkorszak esetleges, kiszámíthatatlan és immorális – legalábbis a régi fényében. Az új kor hőse, a munkás – aki harcos is, mert a két oldal ugyanannak a történelmi lényegnek a megnyilvánulása –, magatartását harci etika szabályozza, amelynek maximája minden korban ugyanaz: az ellenséget meg kell ölni. **[25]** A halálhoz való viszony megváltozik. Már nem az individuum egyéni tragédiája – már csak azért sem, mert a polgári individuum nem létezik –, az új korszakban a halál hétköznapi esemény, a mindennapi élet velejárója. Jünger egész könyvet állít össze tömegszerencsétlenségek és balesetek képeiből, amelyek az új technológiai világrend velejárói. A munkás mint történelmi típus harci értéke nem individualitásában, hanem funkcionalitásában van: amikor létezésének vége, egyszerűen kiesik a gépezetből, amelynek alkatrésze. A realista heroizmus lényege a számvetés. Jünger szerint nincsen szó történelmi értelemben vett formátlanságról – benyomásunk abból fakad, hogy két világ határán állunk: a régi széthullott, az új most körvonalazódik.

A háború utáni másik reakció ezzel szemben a formátlanságot az új korszak lényegének tartja, s az értékvilág regenerációját jelöli meg elsődleges feladatként. Ez nem feltétlenül jelent visszatérést a régihez, **[26]** a letűnt világ életre galvanizálását, de jelzi, hogy az új korszak tényének elfogadásából nem kell feltétlenül következnie a totális szakításnak sem a múlttal. Bár el kell vetni a háború előtti világ katasztrófához vezető értékeit, de az elutasításnak együtt kell járnia a kereséssel. Vissza kell menni a tegnap mögé, a tegnapelőtt világába, meg kell keresni a dolgok félreecsúszása előtti történelmi pillanatot, s ennek értékeit menteni a mába.

Ebben a légkörben szükségképpen fölértékelődik az utópia. Így van ez mindig, amikor az adott valóságban élni nagyon rossz, ugyanakkor a valóság meghaladhatatlannak tűnik, nincsen rajta ablak, amelyen ki lehetne látni valami másra, olyan világra, amelyhez járható ösvények vezetnek. Az utópia kísértése a legkevésbé sem veszélytelen: a harmincas években virágzó totalitarizmus sztálini és hitleri verziója is a háború utáni érték-ürre orvosságot kínáló utópiákban gyökeredzik. A bolsevik variáns a marxi osztály-utópia, illetve a 20-as évekbeli messianisztikus marxizmus szörnyszülöttje, **[27]** a náciizmus a 19. századba nyúló faji utópia egyenes ági leszármazottja.

rendteremtési ösztönéből fakad

A háború után néhány évvel, 1922-ben – többek között éppen az orosz bolsevizmusra reagálva – Lewis Mumford az utópiák történetét tárgyaló könyvében az utópiát

nélkülözhetetlennek látja; olyan eszköznek, amely a kaotikus világban segíthet értelmet adni. Úgy véli, van egyfajta szabályszerűség: az utópia válságkorokban, háborúk után, a régi rend szétesésekor jelenik meg. Platón utópiája a polisz válságára adott válasz, Thomas Moore-é a középkori gazdasági-társadalmi és szellemi univerzum szétesésének zűrzavarából próbál meg kiutat keresni, a 19. századi utópiák az ipari kapitalizmus brutalitásával szegeznek szembe elképzelt és a szerzők által jobbnak hitt világok vízióit. Az utópia az emberi rendteremtési ösztönéből fakad, s az emberi kultúra – amely az emberi társadalmak valóság-értelmezésének és valóság-tapasztalatának szimbolikus kerete – szükségképpen utópikus, mert a nyers

tényvalóságot emberi értékekkel berendezett otthonná változtatja. Enélkül a külső és belső természet humanizálása – vagyis emberi civilizáció – nem lehetséges. Könyvének mottója ezt a meggyőződést tükrözi: „Az a világtérkép, amelyiken nincs rajta utópia, még csak azt sem érdemli meg, hogy pillantást vessünk rá.” Mumford itt persze nem annyira földrajzi, inkább mentális világtérképre gondol, olyan segédeszközre, amely nélkül nem tudunk a világban mozogni. Az utópiának kétségkívül van olyan válfaja, amelynek célja a menekülés a jelenből, egy tökéletes, problémamentes, harmonikus álmvilág felmutatása: ez a *menekülési utópia*. Mumford a freudi koncepcióra utalva az anyaölből, a tudatalattiban gyökerező visszavágyásból vezeti le az igényt. Van azonban másik típus – a *rekonstrukciós utópia*, amely a rossz világ jobbítását, átépítését akarja.

Mumford elgondolása mögött érték és valóság viszonyának koncepciója, sajátos világ-és emberkép áll. A kiindulópont az emberi történelem ökológiai szemlélete: az emberi közösségek mindig meghatározott természeti környezetben élnek; ehhez, az összes többi biológiai fajhoz hasonlóan, alkalmazkodniuk kell. Ugyanakkor az ember speciális faj, mert alkalmazkodása aktív: formálja, alakítja természeti környezetét. Ez az általa létrehozott és használt eszközvilág, a technológia segítségével történik; az átalakítás pedig annak az értékvilágnak a függvénye, amely a társadalmon belüli, egyének közötti, meg az egész közösség környezeti viszonyát szabályozza. Az ember eszközkészítő és kulturális szimbólumvilágot teremtő lény: a kettő elválaszthatatlan.

Mumford egyik kedvenc szerzője Herman Melville – munkásságáról monográfiát is írt –, a *Moby Dick*re gyakran hivatkozik. A regény története a 19. század közepén, a kőolajbányászat fellendülése előtt játszódik, amikor a bálnaolaj még igen fontos a gazdasági életben. Ahab, egy bálnavadászhajó kapitánya az őt nyomorékká tevő fehér bálna üldözésére indul. A hajsza profitszerzési szempontból irracionális, és tragikusan végződik: megtalálják a bálnát, de az elpusztítja Ahabot, a hajót és a legénységet. Mumford szerint Melville története – Fausthoz hasonlóan – a modern civilizáció alapvető mítosza. A fehér bálna a természet nyers, pusztító erejének megtestesítője. Ehhez az embernek az általa teremtett kultúra értékvilágán keresztül kell viszonyulnia; együtt kell élnie a természettel, humanizálva, jelentéssel felruházva azt.

A természetet nem lehet leigázni, birtokolni, vagyis elpusztítani, ahogyan Ahab akarja. Ez a modern, technológiai alapú, a 17. században fölemelkedő hatalmi civilizáció maximája.

szörnyszülött Leviathán- állam

Mumford kérdése: hogyan található kiút a modern civilizáció, a gépesített barbárság önmagát bővítve újratermelő köréből, a valósággá lett negatív utópiából? A válasz: kis, helyi

utópiák sokasága révén. *Utópia-könyvének* fő mondandója: az óriásvárosokra, megapoliszokra épülő modern civilizációval szemben lehetséges egy másik, alternatív település-modell, az ökorégió, amelyben a legföljebb néhány tízezres lakosú város kölcsönösen előnyös szimbiózisban él humán és természeti környezetével, a vonzáskörébe eső falvakkal és a tájjal, amelynek része. Ehhez azonban újfajta értékvilágra van szükség. Olyanra, amelyben az egyén társadalmi státuszát és presztízsét nem az általa produkált szeméthalom nagysága jelzi, **[28]** s középpontjában nem a fogyasztás, hanem a jó élet eszméje áll. A nagyvárosi modernitás életformájával szemben ez lokális közösségbe ágyazott létformában valósítható meg. Az egyéni autonómia a közösségi kapcsolatokban teljesedik ki. Bizalmatlan a centralizált, homogenizáló nemzetállammal. Ezért utasítja el a bolsevik osztály-utópiát, majd a harmincas években a náci faji utópiát: mindkettő egy szörnyszülött Leviathán-államot hívott életre. A fogalmat igen tágan értelmezve, utópián mindenekelőtt az eszmék valóságformáló erejét érti. Könyvének konklúziója: nem a valóság és az utópia között kell választanunk, hanem a *disztópiá*vá torzult valóság és a jó életet lehetővé tevő jó utópia, az *eutópia* között: „Az eutópisták fő teendőjét Voltaire foglalta össze a *Candide*-ot lezáró figyelmeztetésben: műveljük a kertünket! Az eutópista fő célja a saját, s a legkevésbé sem egy másik személy környezetének a művelése, és még kevésbé annak kizsákmányolása. Ilyenformán Eutopiánk lehet nagy vagy kicsi, lehet egy falu, de magában foglalhat egy egész régiót is. Egy kicsiny kovász is képes arra, hogy megkelessze az egész kenyeret; és ha az

eutopikus élet meggyökeresedik valamely konkrét helyen, éppoly könnyedén behálózhat egy egész kontinenst, ahogyan a kokszváros megsokszorozta magát a nyugati világban.” **[29]**

A kultúrkritika általános mintázata és helyi variánsai. A 'használható múlt' keresése Magyarországon és Amerikában

*a. Nemzeti regeneráció kulturális megújulással? Értékválság, elit, utópia: **[30]***
Németh László és Bibó István

A két háború közötti korszak kultúrkritikája különböző kulturális és politikai kontextusokban jelenik meg, de a helyi változatok közös gondolkodási mintázatokból táplálkoznak: Németh László és Lewis Mumford nézeteinek helyenként meghökkentő párhuzamossága ezzel magyarázható. Szembetűnően hasonló kettejük szerepfelfogása. Elutasítják, hogy a modern tudományt elszigetelt területekre lehetne felosztani, s idegenkednek a specialisták szűk vadászterületet látó felfogásától. A sokoldalú Mumford önmagát a minél több területet egyben szemlélő gondolkodóként határozza meg. **[31]** Németh a 18. századi műkedvelők és enciklopédisták attitűdjét akarja átmenteni a háború utáni világba. Ortéga y Gasset monumentális vállalkozását, az *El Espectador* szeretné magyar viszonyok között megteremteni **[32]**, ezért indítja egyszemélyes folyóiratát, a korabeli fiatal értelmiségre nagy hatást gyakorló *Tanut*.

A kiindulópont mindkettejük esetében a válság, amelyet általános civilizációs válságként és saját országuk válságaként értelmeznek. Közös a vélekedés: a történelemben valami félresiklott. Németh László ennek időpontját az újkor kezdetére teszi. Külső körülmények – a középkori egységes magyar állam felbomlása, területének a török és Habsburg Birodalom közötti felosztása – következtében a magyar történeti és kulturális fejlődés folyamatossága megszakadt. Németh interpretációjában különösen az utóbbi tragikus, mert nála a nemzet kulturális közösség. Felfogásának következménye a jellegzetesen irodalomcentrikus Németh-féle történelemkép. A magyar kultúrát meg kellett újítni, ám ez nem a középkori kultúra modern viszonyokra történő adaptációjával, hanem külső, idegen minták átvételével történt. A mintakövetést rója föl a 19. század eleji elit legfőbb bűnéül; ez a magyarázata a Bessenyeivel szembeállított Kazinczy Ferencre aggatott jelzőnek: ő a világirodalom legvonzóbb vámpírja, aki az organikus magyar kultúra alakjaitól vette el az életlehetőséget. **[33]**

lineáris-determinista történelemfelfogás

Az idegen kulturális minták átvétele annak a 19. századnak a kezdetén történik, amely egyébként is a modern történelem kisiklásának a százada – véli Németh, a korabeli kultúrkritikának

a nagyipari kapitalizmussal és a modern tömegetársadalommal szembeni averziójának szellemében. **[34]** Idegenkedése kettős forrásból táplálkozik: a spanyol Ortéga y Gasset és a két háború közötti, weimari Németország konzervatív forradalmának eszmeköre, **[35]** mindenekelőtt a harmadikutas *Tat-kör* gondolatai szolgálnak szellemi munícióként. **[36]** A magyar történelmet és az egyetemes történelmet az 1935-ös *Magyarság és Európában* kapcsolja össze. A kortárs kultúrkritikára jellemzően, a Nagy Háború élményéből táplálkozó pesszimizmus szellemében ő is elutasítja a lineáris-determinista történelemfelfogásból adódó, érték-akkumulációt feltételező haladás-optimizmust. A történelem – mondja – nem népek biztosító-intézete, ahonnan garantáltan kivehető a betett tőke és az utána járó kamat. **[37]** Minden kultúra bölcsőjében ott van valamennyi Isten pénzéből – mondja a rá oly jellemző metaforikus stílusban –, s ezzel gazdálkodik úgy, ahogyan tud. Ugyanakkor a

pesszimista determinizmus Spengler-féle hanyatláselméletét is elveti. Jóllehet a 19. századot hanyatló korszaknak tartja, úgy véli, a hanyatlás éppúgy nem eleve elrendeltetett, mint a haladás. A kultúra képes megújulni, s ez a megújulás a záloga a közösségi regenerációnak, vonja le a trianoni Magyarország viszonyaira vonatkoztatott tanulságot. A közösség megújulása a kultúrateremtő elit kezében van.

[38] Itt kanyarodik vissza a gondolatmenet az irodalomtörténethez. A kultúra magaskultúra – de nem elefántcsonttoronyba zárkózó mandarin-kultúra, hanem a közösség mindennapjait aktívan formáló tényező. Az elgondolás a modernitás domináns embertípusának, a *homo oeconomicus*, a materiális érdekei által vezérelt gazdasági ember bírálataival, és új, a magaskultúra értékeitől motivált embertípus, a *homo aestheticus* eljövételébe vetett, vállaltan utópikus koncepcióval kapcsolódik össze.

b. Érdek és érték, avagy ki viszi át a kultúrát a túlsó partra: a pályakezdő Bibó István

A Németh László *Tanujától* és az általa közvetített kultúrkritikai tradíciótól erősen inspirált fiatal Bibó István értékfilozófiai megalapozással egészíti ki a homo oeconomicus kritikáját. Bibó egy évtizeddel fiatalabb Némethnél. Az 1930-as évek közepén jelentős fordulat következik be pályafutásában. A reményteljesen induló Horváth Barna-tanítvány, az ifjú jogfilozófus, aki egy ideig a korszak nagy gondolkodóját, Hans Kelsent is hallgatja Bécsben, mindinkább a társadalomtudomány, történelem és főképpen a politika világa – ez egyszerre jelent elméleti és gyakorlati síkot – felé fordul. Világlátását befolyásolják a kor válságfilozófiái, amelyekről leginkább Németh László *Tanuban* megjelent írásain keresztül értesül. A válságot mindenekelőtt értékválságnak látja, a modern világot azzal a középkorral állítja szembe, amelynek életvitelét egy transzcendens alapú, az egyházi elit által karbantartott értékrendszer szabályozza. **[39]**

érdek-képzeteink

Az apai ágon református családból származó, hívő református Bibó ambivalensnek látja a reformáció teljesítményét. A hitújítás, nézete szerint, létrehozta az erkölcsileg igényes, a személyes szabadságot és autonómiát alapvetőnek tartó, mélyen vallásos embertípust, amelynek mindennapi tevékenységét a kapitalista ethosz Max Weber-féle e világi aszkézise határozza meg. Ugyanakkor a polgárságnak ez a sajátos társadalmi rétegre szabott etikája nem tudott a mindennapi élet helyzeteiben eligazító értékrendszerré válni. Az univerzális értékrendszer hiánya nézete szerint nem olyan fejlemény, amely szükségképpen együtt jár a modernitással, hanem orvosolandó anomália. A kizárólag érdekei által motivált és azokat követve cselekvő ember, a homo oeconomicus domináns társadalmi típusá válása nem törvényszerű: ez csak válságkorszakokban van így. Hamis benyomást ad, hogy ez a normális állapot a modernitás szokványos üzemmódja. Nem – mondja a fiatal szerző –, ez nincs így, mert egy közösség, vagy egy egész civilizáció nem tud tartósan így élni. Az érdekek nem primer mozgatórugói az emberi cselekvésnek. Az, hogy a cselekvő mit tekint érdekének, mindig a tudatában munkáló – nem föltétlenül reflektált – értékképzetek függvénye. **[40]** Ezek determinálják érdek-képzeteinket, s ezek munkálnak a társadalmi szerepek elosztásának konkrét módja, végső soron a társadalmi és politikai berendezkedés

mögött is. **[41]** A koncepció az elitelméletbe fut. Az értékek teremtése, fenntartása és társadalmi elosztása egy jól működő elit valódi feladata, nem pedig a jótékonyság és a szociális munka; **[42]** hogy ez így merül fel, az elit válságának, szerepzavarának legnyilvánvalóbb tünete. **[43]**

c. Németh László útja a politikától az utópiáig: az új normannok, Kert-Magyarország, a minőségyszocializmus és a kapás-forradalom

Nincs ez másként Némethnél sem: ő is úgy véli, hogy az értékregenerációhoz új elite van szükség: ezeket hol újnemességnek, hol korunk normannjainak nevezi. A Kert-Magyarország, illetve az ettől elválaszthatatlan minőségyszocializmus Németh-féle harmadikutas koncepciója olyan értékvilág alapján áll, amelyben konzervatív és szocialista elemek keverednek; egyszerre van jelen tradíció és egalitarizmus. **[44]** A híres-hírhedt mélymagyar–hígmagyar opposíció organikus történelemképbe ágyazódik. Vissza kell nyúlni az időben ahhoz a ponthoz, amikor még létezett a régi kulturális mintázat. A teendő ismét metaforában fogalmazódik meg: a régi magyar kultúra bazalt-tömbjéről el kell takarítani az idegen mintákat másoló, felületes modernizáció hordalékát. **[45]** Ez nem múltba forduló tradicionalizmus, hanem egy harmadikutas – a korabeli kultúrkritika központi motívumának számító – alternatív modernitás eszméjével kapcsolódik össze. Problematikussá és – joggal – vehemensen támadottá akkor válik az elgondolás, amikor – átmenetileg – az 1939-es *Kisebbségben* időszakában az asszimilációs problematikával és a Szabó Dezsőtől örökölt vitalista fajfogalommal kapcsolódik. **[46]**

Meglátása szerint a háború utáni korszakban Európa-szerte a társadalom megújulását célul kitűző kulturális útkeresés van napirenden. A *Tanu* elsődleges szándéka az új idők jeleinek keresése, felmutatása, a születőben levő új Európához csatlakozás elősegítése. Miután Németh – az Új Szellemi Front kudarca után – mélységesen csalódik a politikában, úgy látja, hogy nincs más lehetőség, mint az utópizmus nyílt vállalása. Az utópia a rossz valósággal szembeni distancia lehetősége, nélküle nincsen emberi szabadság. Mumfordhoz hasonlóan ő is nagyon tágan értelmezi a fogalmat, az emberi gondolat valóságteremtő képességét értve rajta. 1934-ben, Spengler utolsó könyvéről, *A döntés éveiről* szóló ismertetőjében is

metaforát használ: „Az embert hányja-veti a történelem, de csak a hullák feje volt a vízben, az úszók válluk és nyakuk kétségbeesett erőfeszítésével tartották legalább az orrukat, szemüket és homlokukat a víz fölött. (...) Az utópia legmagasabb fogalmazásában azt jelenti, hogy az ember nem egészen történelmi lény. (...) Nagy történelmi feladatoknak csak az felelhet meg, aki többet is akar, mint történelmet csinálni. Utópia nélkül a történelemben csak alámerülni lehet.” **[47]**

Másik, ugyancsak ebből az évből származó írásában, a *Marxizmus és szocializmusban* még egyértelműbben fogalmaz, s – ellentétben a kettőt szembeállító Mannheim Károlyval – az utópiát és ideológiát egybeolvasztva a gondolat valóság átalakító potenciálját emeli ki: „Az utópia a történelem ellenereje, a lélek válasza a valóságra, s mint ilyen, maga is valóság és történelemcsináló erő. A legősibb utópia a földre hozott mennyországé. Csakhogy sokféle mennyország van. A Dantééban az emberek Isten fényében fürdenek, Rabelais Thélème-jében enciklopédisták lesznek, a Marx államtalan társadalmában megőrzik maguknak a Mehrwertjüket.” **[48]**

reszakralizáció

1935-ben megírja a maga utópiáját, a *Kapások*at. A történetbe beleszövi társadalomalakító koncepcióját. Az ideális berendezkedés kisközösségek hálózatára épülő társadalom, amely kiküszöböli a bürokratizált – a modern kapitalizmusra és a bizantin szovjet kapitalizmusra jellemző – államot. Az álombeli valóság tökéletes kisközössége olyan agrárutópia, amelyben az egész közösség elitté lesz: a minőségi kertgazdálkodás földművelői magasan képzett szellemi emberek, akik a szőlőben, munka közben versmondási versenyt rendeznek, s szabadidejükben görög drámákat és angol költőket olvasnak eredetiben. Németh utópikus közösségében a kultúra nem a mindennapi élettől elkülönült mandarin-kaszt időtöltése, hanem eleven, társadalom- és értékformáló valóság. Nemcsak az ember–ember, hanem az ember–természet viszony is megváltozik. Egyfajta reszakralizáció következik be, a természet nem holt tárgy, nyersanyagforrás, mert beleszövődik a közösség életébe – az ökológiai megfontolások nem kifejtett témák Németh utópiájában, inkább az ideálisnak gondolt kisközösségi lét értelemszerű velejárói. **[49]**

d. Zsákcúcs amerikai történelem? A valóságtól az utópiáig és vissza: Lewis Mumford értékkeresése

De vajon hol siklott félre a történelem az óceán túlsópartján? Az első világháború utáni amerikai kultúrkritika alapvető kérdése ez. Mumford is a történelemhez, az amerikai történelemhez fordul. A történelmet – Németh Lászlóhoz hasonlóan – kultúrtörténeti

perspektívából szemléli, de az irodalom mellett nagyobb súlyú a filozófia, mert az amerikai kultúrában más szerepe van, mint a magyarban.

Mumford 1926-os könyve, *Az arany nap (The Golden Day)* egy Európában, Genfben, az előző évben, 1925 nyarán tartott előadás-sorozatból formálódik kötetté. A kifejtést meghatározza, hogy európai közönségnek akarja bemutatni az amerikai kultúrát. Kiindulópontja a középkor végi Európa kulturális világának, a szimbolikus univerzumnak felbomlása, amelynek alapján a középkori ember saját világát értelmezte. Ez azért következett be – mondja Mumford –, mert egyre inkább ellentétbe került a hétköznapi tapasztalattal, nem volt a valóságban eligazodást segítő iránytű. A középkori szimbolikus világértelmezés helyét az e világi teret és időt ok-okozati relációkban értelmező világkép vette át. **[50]** Ebben az átalakulásban alapvetően negatív szerepet vitt a protestantizmus, amely száraz racionalizmusával elszegényítette az emberi tapasztalatot, kizárta abból az érzelmi tartalmakat. A Bibliára alapozó protestáns univerzum a nyomtatott absztrakció világa – márpedig a valóság túlcsonduló gazdagságát nem lehet két fekete könyvborító közé préselni. Ezért a protestantizmus világa barbár világ – hangzik a sommás, kemény ítélet –, mert kizárja a kultúrából az esztétikai dimenziót. Csak azt tekinti valósnak, ami kézzelfogható és mérhető; az újkori tudomány kvantifikációra alapozó analitikus módszere nélkül nem volna lehetséges az a mechanisztikus-geometrikus világkép, amelyet a protestáns hitújítás előkészített.

A 18. századtól Amerikában a protestantizmus az ipari forradalom szálláscsinálójává válik – írja Mumford a Max Weber-féle tételt ismételve. A puritán e világi tevékenység – ezt nevezi Weber e világi aszkézisnek – paradox módon az őt követő extrovertált típusok számára készíti elő az utat; miközben maga a belső üdvözülést keresi. A figyelem a külső világ uralása felé fordul, a feltalálás válik a legnagyobb presztízsű tevékenységgé.

Az amerikai kulturális szituáció persze más, mint az európai: ott a régi intézmények kiüresedéséről és az orientációs pontokat jelentő régi értékek hitelvesztéséről van szó. Amerikában a régi kultúra szövete sokkal ritkásabb, a peremterületeken pedig sokszor teljesen hiányzik. A folyamatosan nyugat felé mozgó határ, a *frontier* a rebarbarizálódás színtere, ahol az előretörő pionír a vadász, a favágó és a bányász alakjában jelenik meg; a polgári együttélés elemi normáinak híján civilizációról a

kezdeti időkben itt nem is igen lehet beszélni. A pionír-típus előképe európai – mondja Mumford –, az első pionírok a romantikusok voltak, akik a civilizációs válságra adott válaszként fordulnak a természet felé, s a kiüresedettnek érzett intézményekből menekülve afféle intézménypótlékot kerestek benne; új típusú kultúra megalapozását remélték a bensőséges kapcsolattól. Ellenlábasai voltak az intézmények racionális reformjában, a haladásban, a tudományban és a társadalom megjavíthatóságában hívő perfekcionistaiknak: Rousseau és Blake állt szemben Benthammal és Turgot-val.

[51]

kultúraalapítás helyett rebarbarizálódás

De Amerikában teljesen más természettel lehet találkozni, mint Európában, s maga a találkozás is más természetű; itt a fejszével és puskával felszerelt pionír erőszakot tesz a vad és

érintetlen természetben. A romantikus mozgalom újrakezdési igénye és az amerikai pionír valósága között mély szakadék van: a remélt kultúraalapítás helyett rebarbarizálódás megy végbe. Nem is történhet másként, hiszen az állandóan változó, tartósságot nélkülöző nomád életformából hiányzik az értékvilág, amelynek segítségével a vadon-tapasztalat értelmezhető. A tovább döcögő echós szekér útját sivár városok, elhagyott falvak, terméketlenné vált talaj, felégetett vadon és legyilkolt bennszülöttek szegélyezik. Maga a karakter durva és bárdolatlan: Odüsszeusz, Nimród, Noé és Káin egy személyben. Irodalmi megformálása James Fenimore Cooper nevéhez fűződik. A pionír a 19. században aztán új jelmezt ölt: az ipari kapitalizmus vállalkozójának alakjában jelenik meg a színen.

Az amerikai kultúra arany napja – virágkora – az 1830–1860 közötti évtizedekben ragyog fel. Az eljöveteletét jelző hajnalcsillag a filozófus Ralph Waldo Emerson, a hajnalhasadást Henry David Thoreau jelenti, délidőben tűnik föl Walt Whitman költészete, az alkonyt Nathaniel Hawthorne munkássága fémjelzi, míg az este Herman Melville-lel köszönt be. Az amerikai kultúra beteljesedésének röpke aranykorát az utána következő barna évtizedektől – a kiteljesedett kapitalizmus, a

nagyipari trösztök világától – elválasztó korszakhatár az amerikai polgárháború, amely Mumford szerint a szolgaság két fajtája, az embernek, illetve a gépnek alávetettség között zajlott – az utóbbi győzelmével. **[52]**

A két korszak között nagyon hasonló a viszony, mint Németh Lászlónál, aki élesen szembeállítja a legtovább a fejedelmi Erdélyben létező és ható régi magyar kultúra bazalt-tömbjét a felületes modernizáció pejoratívan csak alluviális hordalékként jellemzett sekélyes és felületes kultúrájával. A közösségi regenerációt lehetővé tevő kulturális megújuláshoz mindkettőjük szerint egy korábbi korszak kulturális tartalmait kell valahogyan revitalizálni és a jelenkori valóság-tapasztalat iránytűjévé tenni: ebben az értelemben beszél Mumford *használható múlt*ról.

Ama bizonyos arany nap, a polgárháborút megelőző három évtized az önálló amerikai kultúra megteremtésének ideje, amikor sikerül a hátrányból – Amerika múltnélküliségéből – előnyt kovácsolni, vagyis egy igazán eredeti, nem mintakövető, a sajátos amerikai lét-tapasztalatot adekvátan értelmező, értékekkel felruházó kulturális mintázatot teremteni. Ha úgy tetszik, a kreatív barbárság ideje ez: az Emerson által megteremtett transzcendentalizmus nem csupán honi alkotóerővel teremtett önálló filozófia, hanem autentikus amerikai életszemlélet is, amelyben – a puritán hagyomány szellemében – a külvilág felé forduló, azt legyűzni akaró Amerika fölfedezi az emberi lélek benső világát, ráébred az ideák valóságformáló erejére. A hatalom akarását – ha csak rövid időre is – a tökéletesség akarása váltja föl. A transzcendentalizmus a puritanizmust a végső konklúzióig viszi, a kritikai szellem benne éri el végső határait: kiterjed intézményekre, vallási hitekre és emberekre. Az amerikai szűz talajból sarjadó szabad intézmények – amelyek Amerika északkeleti peremén, a Mumford számára paradigmaticus és a jelenre szabott formában újraélesztendő modellként szolgáló új-angliai kisvárosban születnek – a tengerrel és az erdővel teremtett kapcsolat révén olyan kulturális szintézis alapját jelenthetik, amely a századvégi európai kultúramegújító törekvéseknél szélesebb alapú. A használható múlt – a kifejezés erősen rímel Németh László tradíció-konceptiójára – organikusan szövődik össze a jelen-tapasztalattal, s a körülvevő valósággal. A kulturális anyagot úgy használják, ahogyan az amerikai favágó a rönkfát: abból épít utat a sűrű vadonban. **[53]** Emerson, Thoreau és Whitman sokat emlegetett individualizmusa valójában az új angliai kisvárosi társadalmiság háttéréből nő ki: annak kiegészítője.

Európa divatossá válik

A polgárháborút követő tröszt-kapitalizmus kultúrája felületes: a korszak gondolkodói Európából importálnak eszméket, amelyek nem szervesülnek a helyihez. Ennek az a

következménye, hogy a kultúra nem válik a társadalom mindennapjait meghatározó, az emberek értékvilágát meghatározó valósággá, nem szövődik egybe a hétköznapi tapasztalattal. Európa divatossá válik – a korszak dúsgazdag amerikai milliomosai összevásárolják a kontinens pénzzel megszerezhető kultúrkinccseit, ám ez Mumford

szerint nem új kultúra születését jelzi, hanem a magaskultúra és a *big business* közötti kompromisszumot. Az előző bebizonyítja, hogy igenis pénzben – mégpedig nagyon sok pénzben – kifejezhető érték, míg az utóbbi szert tesz a kultúra aurájára – a tranzakciótól mindkét fél önnön társadalmi presztízsének emelését reméli. Mumford véleménye meglehetősen sommás: a ragadozó kapitalizmus korszakának ragadozó kultúrája ez, amely megelégszik valami puszta birtoklásával, annak élővé tétele helyett. **[54]** A könyv nagy ívű, az első világháború utáni évekig terjedő tablót ad az amerikai irodalom és filozófia polgárháború utáni alakjairól és irányairól. A konklúzió ismét csak a használható múlt fogalmához kanyarodik. Nem lehet visszatérni az arany nap Amerikájába, de a kiemelkedő alkotók összekötő kapcsot jelentenek saját korunk és a mélyben rejtőző Amerika között. Munkájukban ott vannak az értékek, amelyek a felszín alatt rejtőznek. Segítségükkel meg tudjuk alapozni saját létezésünket, és meg tudjuk alkotni saját kiindulópontjainkat. Egy élő kultúra az emberi életet táplálja: a fizikai létezés nyersanyagaiból új mintázatokat teremt, szellemmel telíti a tapasztalatot, otthonná varázsolja a valóságot.

Konklúzió helyett

Manapság gyakorta vonnak párhuzamot a két világháború közötti évtizedek és saját korunk között. Jóllehet az ilyesféle analógia mindig sikamlós terepre visz, de jelenünk perspektívájából talán nem tanulság nélküli szemügyre venni olyan korábbi történelmi korszakot, amely ugyancsak egy régi és természeti szükségszerűségnek vélt világ romjain próbálta értelmezni magát, s amelynek szintén központi problémája volt eszme és valóság, érték és valóság kapcsolata. Timothy Snyder *A szabadság felszámolásában* azt fejtegeti, hogy napjaink közgondolkodásának egyik legnagyobb hiányossága az eszmék történelemformáló erejének végletes lebecsülése. Nézete szerint a világ a 20. században a szükségszerűség eszméjének rabságába esett. Ez a kétpólusú világ mindkét felére igaz volt: a liberális-kapitalista Nyugat a szabad piacot tekintette természeti szükségszerűségnek, a kommunista Kelet a kommunizmus eljövételét látta olyasféle természettörvénynek, amely emberi akarattól függetlenül úgy működik, mint a gravitáció.

A mítosz keleti változata ugyan megbukott, maga után hagyva mérgező törmelékét – mondja Snyder –, ám a győztes nyugati velünk maradt, fenntartva az automatikusan és szükségszerűen jól működő világ képzetét. Ez pedig nagyban hozzájárul a szabadság világszerte tapasztalható visszaszorulásához: „A szükségszerűség politikája az az eszme, hogy nincs eszme. Aki ennek bűvkörében él, tagadja, hogy az eszméknek hatásuk lenne (...) Az örökkévalóság a szükségszerűségből kel ki, mint a kísértet a halottból. A szükségszerűség politikájának kapitalista változata, amelyben a piac helyettesíti a politikát, gazdasági egyenlőtlenséget teremt, ezzel aláássa a haladásba vetett hitet. Amikor megtorpan a társadalmi mobilitás, a szükségszerűség átadja helyét az örökkévalóságnak, a demokrácia pedig az oligarchiának. (...) Az a hit, hogy a technológiai fejlődés a szabadságot szolgálja, szabad utat nyit az oligarchia által kínált cirkusznak. Miközben a szórakozás foglalja el az odafigyelés helyét, a jövő feloldódik a jelen frusztrációiban, és az örök jelen változatlansága válik mindennapi életünké. Az oligarchia a mese világából lép át a valós politikába, és kormányzása eszközüül mítoszokat éltet, szükséghelyzeteket generál.” **[55]**

1. A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének főmunkatársa.

Idézi Darabos Pál: *Hamvas Béla – egy életmű fiziognómiája I.* Budapest: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1997, 250. ↑

2. A csoport – amely Raph Waldo Emerson: *A fiatal amerikai* című, programadóként értelmezett esszéjéről kapta nevét – működéséről lásd: Casey Nelson Blake: *Beloved Community. The Cultural Criticism of Randolph Bourne, Van Wyck Brooks, Waldo Frank and Lewis Mumford.* Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1990. ↑
3. Casey Nelson Blake: i. m. 171–172. ↑
4. A weimari Németországban bizarr módon racionalitás és miszticizmus keveredik: az erőteljes, amerikai mintákat átvevő gazdasági modernizáció jól megfér a tradicionalista társadalomképpel és az okkult kultuszok a

- feminizmussal. A német fejlemények élő cáfolatát adták a vélekedésnek, hogy a modernizáció szükségképpen végbemegy a társadalmi létezés minden szférájában. Nagyon találó a német helyzetre Jeffrey Herf terminusa: reakciós modernizmus. Lásd: Jeffrey Herf: *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. A kettőséget a náciizmus is megöröklí: autópályák és okkultizmus, csúcstechnológiai és faji mitológia. Okkultizmus és náciizmus kapcsolatára vonatkozóan lásd: Nicholas Goodrick-Clarke: *A náciizmus okkult gyökerei*. Fordította Vinczvári László. Budapest: Nemzetek Európája, 2003. ↑
5. A háború utáni magyar szituáció leírására nagyon is találó – a modern tömegtársadalmak háborús vereségének társadalompszichológiai következményeit vizsgáló – könyvében Wolfgang Schivelbusch által használt terminus: *a vereség kultúrája*, ami a kollektív mentalitás torzulás tüneteinek összefoglaló neve. Hasonló ahhoz, amit Bibó István *politikai históriának* nevez, különféle tünetekkel a bűnbakkereséstől a tényleges vereség morális győzelemmé stilizálásáig. Lásd: Wolfgang Schivelbusch: *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Translated by Jefferson Chase. New York: Henry Holt and Company, 2003. ↑
6. Különösen katasztrófálisak voltak ennek társadalmi és társadalompszichológiai következményei a háború utáni Németországban, kivált a polgári középosztály körében. A kortárs Márai érzékletesen írja le a hiperinflációs német helyzetet: „Az idegenek kosárszámra hordták a külföldi pénzt az olcsó Németországba, s a németek papírhitelért tömték meg a gyárak raktárait külföldi nyersanyagokkal. Mindenkinek volt dolga; csak a középosztály, a lateinerek és a hivatalnokok véreztek el, a fizetéses és nyugdíjas középosztály tehetetlenül adta át magát az 'áremelkedés' és a 'drágaság' mártíriumának. (...) A munkásság bonyolult bérmozgalmakkal sietett elejét venni a katasztrófának, de a középosztály hűdésszerű benuháztatásban szemlélte, mint dőlnek össze a kispolgári bálványok, mint röpti ki őket ez a papírtájfún a nyugdíjak, biztos jövedelmek, megtakarított pénzek, életjáradékok fedezékéből. (...) A nagyipar és a bankok felfoghatatlanul gazdagodtak e hónapokban. (...) A középosztály eszelős tehetetlenséggel várta, hogy beteljen sorsa, az örült farsang elsodorja.” /Márai Sándor: *Egy polgár vallomása I.-II.* Budapest: Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, 1990, 254–255. ↑
7. A pseudo-vallásos hit elvesztését, hogy a haladás csak jót hozhat, a legszuggesztívebben talán Walter Benjamin fogalmazta meg a történelem angyaláról rajzolt metaforájában: „Van Klee-nek egy *Angelus Novus* című képe. Angyalt ábrázol, aki mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek. Ilyen lehet a történelem angyala. Arcát a múlt felé fordítja. Ahol mi események láncolatát látjuk, ott ő egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja. Időzne még, hogy feltámassza a holtakat és összeilleszse, ami széttörtött. De vihar kél a paradicsom felől, belekap az angyal szárnyaiba, és oly erővel, hogy nem tudja többé összezárni őket. E vihar feltartóztathatatlanul űzi a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben az égig nő előtte a romhalmaz. Ezt a vihart nevezzük haladásnak.” /Walter Benjamin: 'A történelem fogalmáról'. In: Uő: *Angelus Novus*, Budapest: Helikon, 1980. Fordította Bence György, 966./ ↑
8. „Az emberi gépnek kezdettől fogva két arculata van: egyszer a zsarnokság és gyakran a pusztítás negatív eszköze, máskor pedig életető és konstruktív erő. Ám második arca csak az első bizonyos fokú érvényesülésekor tudott megnyilvánulni. A hadigép valamiféle primitív formában minden bizonnyal megelőzte a munkagépet, mindazonáltal az utóbbi az, amely (...) elérte a kivitelezés egyedülálló tökélyét. (...) a nagy munkagép minden szempontból valóságos gépnek számít: annál is inkább, mert részei, bármennyire is emberi csontból, idegből és izomból álltak, pusztán mereven szabványosított, mechanikus elemként működtek, hogy megszabott feladatukat végrehajthassák.” /Lewis Mumford: 'Az óriásgép tervezete'. In: Uő: *A gép mítosza*. Fordította Csillag Veronika. Budapest: Európa Könyvkiadó, 49./ ↑
9. Ebben a korabeli értelmiség egy része is tevékenyen közreműködik. Németországban – de nemcsak ott –, elitértelmiségiek adnak szellemi megalapozást a háborús propagandához, kiállva 1914 eszméi mellett, szembeállítva a német kultúrát a sekélyes nyugati civilizációval, a szabadság nyugati és német értelmezését. Utóbbi lényegének tartják, hogy a német felfogás a külsődleges, intézményes szabadságnál fontosabbnak véli a belső szabadságot, amely nézetük szerint nem ellentétes a külső, a rendet biztosító állami autoritás elfogadásával, a fegyelemnek mint alapvető értéknek az elfogadásával. A háború második évében, 1915-ben Rudolf Kjellén *Die Ideen von 1914, Weltgeschichtliche Perspektiven* című könyvében összefoglalja 1914 uralkodó eszméit: a nyugati hatalmak 1789 óta a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméit képviselik, míg Németország a kötelesség, becsületesség és a rend ideái mellett kötelezte el magát. Ebbe a tradícióba illeszkedik Oswald Spengler 1919-es esszé-pamfletje a porosz szocializmusról, annak autoriter jellegét tartva a legfontosabbnak, mint olyan sajátosságot, amely szerves része a porosz karakternek. A háború értelmiségi apológiája – Babits háborúellenességének kontrasztja – nem ismeretlen a korabeli Magyarországon sem. A korszak két neves értelmiségije, a filozófus Alexander Bernát és a történész Marczali Henrik például korabeli publicisztikájában és előadásaiban propagálja a

- háborús célokat. Lásd: Turbucz Péter: 'Alexander Bernát és Marczali Henrik nézetei a nagy háborúról'. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar-zsidó identitásmenték*. Budapest: Ráció Kiadó, 2019, 161–225. ↑
10. Ernst Jünger: *A totális mozgósítás*. Fordította Mezei Balázs.
<https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6114/file/Juenger%20totalis.pdf> ↑
11. A 18. század végén és a 19. század elején a kortársak számára Amerika, amely manapság a technológia hipermodern birodalma, a bőkezű természet különös kegyének és a szorgos emberi munkának köszönhetően létrehozott kert. A korabeli társadalmi képzeletet a kert-metafora uralja. Az 1830-as évektől ezt kiszorítja a gép, megjelenik a modern Amerikának mint gépvilágnak jól ismert képe. Lásd: Leo Marx: *The Machine in the Garden. Technology and the Pastoral Ideal in America*, New York: Oxford University Press, 1964, John F. Kasson: *Civilizing the Machine. Technology and Republican Values in America 1776–1900*, New York, 1976, illetve: Kovács Gábor: 'Út a technológia korszakába: a Gép, a Kert és a Köztársaság'. In: Uő: *Frankensteintől a zöldekig – a gép és kritikusai*. Liget, Bp., 2010, 71–87. ↑
12. Wolfgang Schivelbusch: *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning, and Recovery*. Translated by Jefferson Chase. New York: Henry Holt and Company, 2003, 37–38. ↑
13. Idézi Schivelbusch i. m. 39. ↑
14. Anton Mirko Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*. München: Verlag C.H. Beck, 1968, 134. ↑
15. „Megszabadulva minden társadalmi kényszertől és képmutatástól, a bennszülöttek életének háttérfüggőnye előtt az urak és bűnözők nemcsak az azonos bőrszínű emberek összetartozását érezték át, hanem annak a világnak a hatását is, amelyben határtalan lehetőségek nyílnak a játékként elkövetett bűnökre, rémséges és nevenséges összekapcsolására, azaz tulajdon kísérteties létük maradéktalan megvalósítására.” /Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Fordította Seres Iván, Budapest: Európa, 1992, 230./ ↑
16. Az ún. Kongói Szabadállam 1885-től 1908-ig II. Lipót belga király magánbirtoka, amelynek területét – az elefántcsont és a nyergumi megszerzésének céljából – koncessziós területekre osztja fel, a bennszülöttek kényszermunkáját az imperialista profitszerzés szolgálatába állítja. Az elkövetett atrocitások – az afrikai misszionáriusok és a korabeli sajtóban megjelent horrorisztikus beszámolók és fényképek révén – fölháborítják a közvéleményt. Ez persze önmagában kevés lett volna, ám Lipót kereskedelmi monopóliumokkal zárja ki a többi nyugati országot, így a nemzetközi nyomás hatására meghátrál, és 50 millió frankért eladja afrikai magánbirtokát a belga államnak, amely Belga Kongó néven veszi át a területet. Viták vannak arról, hogy II. Lipót uralma mennyi áldozatot követelt: a pontos számot nemigen lehet tudni, az óvatos becslések 3 milliós embervesztéséről beszélnek. A történetek részletes feldolgozását adja: Adam Hochschild: *King Leopold's Ghost*. Boston; New York: Houghton Mifflin Company, 1999. ↑
17. Joseph Conrad: 'A sötétség mélyén'. In: Uő: *A haladás előőrse*. Kisregények és elbeszélések. Fordította Vámosi Pál. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979, 384. ↑
18. A témának komoly irodalma van, amelyben viták folynak arról, hogy a korabeli fajelmélet és az azon alapuló közbeszéd, a német gyarmati csapatok parancsnoka, Von Trotha tábornok által folytatott népiirtó háború, valamint a gyarmaton a fekete őslakosság számára felállított koncentrációs tábor Auschwitz-ot idéző rémségei és a későbbi náci gyakorlat között volt-e közvetlen kapcsolat. Két cím jelzéseként: Benjamin Madley írása jól összefoglalja a különböző álláspontokat: *From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe*, *European History Quarterly*, Vol., 33(3), 2005, 429–464. Magyarul megjelent könyvében Niall Ferguson is részletesen tárgyalja a herrerók és a namák elleni genocídiumot: *Civilizáció. A Nyugat és a többiek*. Fordította Gebula Judit, Budapest: Scolar Kiadó, 2011, 223–230. ↑
19. Joseph Conrad i. m. 346. ↑
20. Erre mutat rá Benjamin Madley i. m. 431. ↑
21. A hadtörténész John Keegan az első világháborút olyan tragikus eseménynek látja, amely elkerülhető lett volna. Lefolyását és következményeit kettős módon jellemzi: „(...) a nagy háború, ha az 1939–1945-öshöz hasonlítjuk, csekély anyagi kárt okozott. Egész ideje alatt egyetlen európai nagyvárost sem romboltak le, még csak komoly pusztítást sem okozott egyben sem (...) a háború semmit sem kényszerített a polgári lakosságra hétköznapi

- életének abból a szándékos tönkretételéből és azokból az előre megtervezett rémtettekből, amelyek a második világháborúnak majd oly jellegzetes elemei lesznek. (...) És mégis súlyos kárt tett a civilizációban, az európai felvilágosodás racionális és szabad szellemű civilizációjában. (...) A háború előtti Európa, bármennyire is imperialista volt, a földrész határain túli világ legnagyobb részével fenntartott kapcsolataiban tisztelettel adózott az alkotmányosság elveinek, a jogállamiságnak és a népképviselőre alapozott kormányzásnak. A háború utáni Európa viharos gyorsasággal adta fel az efféle alapelvekbe vetett bizalmát. (...) A totalitarizmus a háború folytatása volt más eszközökkel. /John Keegan: *Az első világháború*. Fordította Dr. Molnár György. Budapest: Európa, 2010, 21–23./ ↑
22. „Kedvelem a matematikai és fizikai elméletek mélységét és finom árnyaltságát; ezekhez képest az esztéta és a fiziológus kontárnak tűnik. Elcserélném a mai, iparszerűen üzött művészet minden díszes kacatját, a festészetet és az építészetet is beleértve, egy gyors gőzhajó, egy acélszerkezet vagy egy precíziós gép tökéletesen tiszta és nagyfokú intelligenciáról árulkodó formáiért vagy bizonyos kémiai és optikai eljárások kifinomult eleganciájáért.” /Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I*. Fordította: Juhász Anikó és Csejtei Dezső. Európa Könyvkiadó, Bp., 1994, 89./ ↑
23. Oswald Spengler: 'Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához'. In: Uő: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások*. Fordította Csejtei Dezső és Juhász Anikó. Noran Kiadó, Bp., 2013, 124–125. ↑
24. Ernst Jünger: *Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt*. Ernst Jünger Werke, Band 6., Essays II. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1960, 138. ↑
25. Uo. 118. ↑
26. A tradicionalizmus – a modernitást elutasítva – visszatérést keres az idők kezdetének mitikus világába. A hajdanvolt, történelmen kívüli aranykort úgy tünteti fel, mintha értékei valódiak volnának. Hamvas Béla a mitikus idő és a történelmi idő kettősségét az isteni történet és az emberi történet kettősségében jeleníti meg. Lásd Kovács Gábor: *Hamvas és a két világháború közötti tradicionalizmus*
- <https://ligetmuhely.com/liget/hamvas-es-ket-vilaghaboru-kozotti-tradicionalizmus/> ↑
27. A messianisztikus marxizmus kifejezés arra utal, hogy követői számára ez az eszmerendszer kvázi-vallásként működött. A kommunista társadalom a kiteljesedett bűnösségként értelmezett kapitalizmus állapotából kiemelődő megváltásként jelent meg. Az első világháború alatti és utáni években a kommunizmushoz csatlakozás gyakorta a vallási megtéréshez hasonló, racionális motívumokkal nemigen magyarázható fordulatként történt. Bergyajev szerint az orosz bolsevizmus keleti és nyugati elemek ötvözete, egyszerre racionális hatalomgyakorlási technika és vallási képződmény: Nyikolaj Bergyajev: *Az orosz kommunizmus eredete és értelme*. Századvég füzetek. Budapest: Századvég, 1988. Sinkó Ervin moszkvai naplójában írja le az első generációs kommunisták kvázi-vallásos hitelményét: „Az én credóm így hangzik: hiszek egy holnapban, egy szocialista holnapban, amikor majd annyival emberibb, oly emberi feltételek között élnek az emberek, hogy meg se tudják érteni, mi maiak miként tudtuk elviselni a sötét babonák renaissance-ának, a butaságnak, önteltségnek és rútságnak, az átlátszó hazugságnak mint az állami propaganda sarkalatos elvének ezt a mai szovjet atmoszféráját.” /Sinkó Ervin: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–37*. Budapest: Magvető-Fórum, 1988, 235./ Csak később, kiábrándulva veszi észre a paradoxont: „Nem volt tehát sehol semmi, ami helyettesíthette volna a Szovjetunióba vetett hit erejét – de ugyanakkor ez a hit, ahelyett, hogy az embert fölemelte és boldoggá tette volna, csak mindinkább deformálta. (...) A humanizmus következetes harcosa, a kommunista nem maradhatott következetes kommunista, hogyha nem szánta rá magát arra, hogy mint elkerülhetlent elfogadja és megvédje az önkénynek és az embertelenségnek minden excesszusát. És maga az áldozat is örködött a hóhér jó hírneve felett, és bizonygatta annak igazát, mert az áldozat kommunista volt, a hóhér pedig Sztálin Szovjetuniója.” /Uo. 587./ ↑
28. Lewis Mumford: *The Story of Utopias*. London–Calcutta–Sydney, George G. Harrap & Co. Ltd., 1923, 218. ↑
29. Uo. 307. ↑
30. Lásd Mester Béla átfogó tanulmánya: „Nincs út jobb hazába, hiába, hiába!” <https://ligetmuhely.com/liget/nincs-ut-jobb-hazaba-hiaba-hiaba/> ↑
31. Önéletrajzi kötetei: Lewis Mumford: *Sketches from Life. The Early Years*. New York, Dial Press, 1982, illetve: Lewis Mumford: *My Works and Days: A Personal Chronicle*. New York–London, Harcourt Brace Jovanovich, 1978, róla szóló biográfia: D. L. Miller: *Lewis Mumford. A Life*. New York, Weidenfeld & Nicolson, 1989. ↑

32. Lásd: Szegedy-Maszák Mihály: 'Az esszéista Németh László értékrendjéről'. In: *A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról*. JAK Füzetek 17. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1985, 14–16., illetve: Csejtei Dezső: 'Ortéga y Gasset Németh László és Bibó István munkásságában'. In: Dénes Iván Zoltán (szerk): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 211–234. ↑
33. „Kazinczy egész elsőrangú író volt. Öregkori útleírásainál s a Pályám emlékezeténél az egész 19. század folyamán nem írtak ápoltabb, műveltebb prózát. Levelei, versei vonzó reneszánsz arcélt csillogtatnak; kultúrateremtő kísérlete azonban az alaposság minden hangoztatása ellenére is meddőbb a Bessenyeiénél. Arra, hogy miképp emelkedhetne a magyar irodalom a nyugati nagy népek irodalma mellé, ő elég furcsán felel. Olyan készületlen nemzet, mint a magyar, egykettőre remeket nem adhat, a külföld remekeit kell hát gipszöntvényen utánoznunk, amíg csak a mesterség csínját el nem tanuljuk. (...) Forogjunk félszázadot igazi remekművek közt, szokjunk hozzá levegőjükhöz, tónusokhoz, s a következő félszáz meghozza nekünk is a nagy, eredeti alkotókat. (...) Mi sem érthetőbb, mint hogy Kazinczy Bessenyei ellen Báróczyban keresett magának elődöt. Csakhogy ő az ilyenféle előszeretetből nemzeti közvéleményt teremtett. (...) Bessenyei csodálatos eredeti művei: Tarimeses és A természet világa kiadatlanul egy egész évszázadra elvesztek, Calprenede hétkötetes szemete pedig, Báróczy fordításában s Kazinczy gondozásában került az irodalombarátok polcára. Bessenyeinél is rosszabbul járt Batsányi. (...) Egyenes természetén és balsorsán kívül Kazinczy ártott neki a legtöbbet. Sima modora, úri születése, jobb összeköttetései révén, ő marja, vadítja ki a magyar irodalomból oly alaposan, hogy tulajdon kiadója, Toldy, egy félszázad múlva még a Kazinczy előítéletével nézi őt. Hasonlóképp járnak Verseygy, Földi, s mint látni fogjuk, mások is. Hol az elmélet, hol az ember kicsinyessége öl. A világirodalom legvonzóbb vámpírja, de kortársai számára mégiscsak az ő Széphalma volt a második Vérmező. /Négy kísérlet'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben I*. Budapest: Püski, 1999, 528. / ↑
34. „Ez a tömeg azonban nem teremtette a világot, amelyet élvezett. Elfelejtette, hogy a társadalom nem természet, nincs magától, mint a föld és az erdő: a társadalom fenntartásához erények szívós összjátékára van szükség. Ez a tömeg, mint a barbárok, természetnek tekinti a kultúrát; élvezni akarja s veszni hagyja az erényt, mely létrehozta. Megszállja Rómát s vandál módra táboroz benne.” /Kritikai napló: Ortéga: La rebelión de las masas'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben I. kötet*. Budapest: Püski, 1992, 218. ↑
35. A konzervatív forradalomról lásd: Armin Mohler: *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932*. Ein Handbuch. Dritte, um einen Ergänzungsband erweiterte Auflage. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989; Roger Woods: *The Conservative Revolution in the Weimar Republic*. London: Macmillan, 1996, Karácsony András: *A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban*. Századvég, 35. szám, 69–104. ↑
36. Lásd Farkas János László kiváló tanulmányát: 'Minőség, vállalkozás, reform. Németh László a Tat-kör vonzásában'. In: Farkas János: László: *Világra jönni. Értelmezések*. Budapest: Cserépfalvi, 1995, 28–46. A korabeli német kultúrkritika Mumford számára is fontos vonatkoztatási pont: német származású anyja révén kiválóan beszél németül, és első kézből ismeri a két világháború közötti német diskurzust, ami nagymértékben inspirálja, ám mindig határozottan elutasítja a német kultúrkritika autoriter vonzódásait és a demokráciával szembeni averzióját: e tekintetben felfogása az amerikai republikanizmus és demokratikus populizmus hagyományaiban gyökerezik. ↑
37. „A haladásgondolatban éppannyi volt a tájékozatlanság, mint a magabiztosság (...) A haladás meghamisította a történelem nyereség-veszteség mérlegét, és elfödte valódi ritmusát (...) Talán még veszélyesebb volt ennél, hogy a haladás egyenletessége vakká tett a történelem nagy teremtő aktusai iránt. (...) Nem látták, hogy az élet nem rak piramist. Az életben mindig az első aktus a döntő. A kultúrák sorsát az első jellegteremtő kor szabja meg (...) Az új szellem nem ismer haladást. Kultúránk nem haladó nemzedékek egymásra rakott műve, hanem nagy teremtő alkotások maradványa. Felfogásunk közelebb áll a régi népekéhez, akik valamennyien paradicsomból, aranykorból jöttek, mint a haladóéhoz, aki a történelmet takarékpénztárnak nézte, ahol a betétek nemcsak megőrződnek, de kamatoznak is. A történelem nem adja a kamatot, hanem elveszi.” /Magyarság és Európa'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben IV*. Budapest: Püski, 1999, 1969./ ↑
38. Európa megújulásához a múltba kell visszanyúlni, sugallja a kút-metafora: „Az európai kultúrát úgy képzelhetjük el, mint egymás alatt húzódó víztartó rétegek sorát; az első az egyházatyák magasságában húzódik, a második Rómát választja el a hellén világtól, a harmadik a görögöket a barbároktól. A középkor az első rétegig fúrta kútját, s a víz elég volt neki; a humanizmus a második réteg felé tört, átszakította a kút fenekét, a kereszténység elapadt, de a latin rétegre, az ókor mély vízmedencéire sosem találtak igazán rá. Aztán az egész kutat otthagytuk, vödre leszakadt, fala bedőlt. Az új katolikus mozgalom megpróbálta leereszteni a vödört, de iható vizet nem kapott. Maradt a másik, heroikus kísérlet: rendbe szedni ezt az egész elhanyagolt kutat, s addig ásni le, görökségbe vagy az

alá, amíg az artézi kutak bőségével és melegével nem szökik a víz. Nem egy jel mutatja, hogy az új Európa ezt kísérli meg. Nietzsche, a görögtanár volt az első, aki e sivárodó Európában észre merete venni, hogy a görög nem tantárgy, hanem ma is aktuális életérzés. Nietzsche az Isten pénzét kereste a görögökön, s a kultúrateremtő korok szomja égeti. (...) S a görögség nem a legmélyebb réteg, amely felé a maga vizét keresve, az új Európa írója leszáll. Örökre elásottnak hitt kultúrák váratlan exhumálása egyre több alkalmat ad, mint régen, hogy az idegent megértsük, s a mienkkel összehasonlítsuk. /Magyarság és Európa'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben IV.* Budapest: Püski, 1999, 1986/ ↑

39. „Az európai emberiségnek kétségkívül voltak olyan korszakai, és éppen a legvirágzóbb, legteljesítőképesebb és legemelkedettebb szellemű korok voltak azok, melyek az értékes lehetőségek elosztására és a velük való élésre nézve ilyen határozott rendben és egyértelmű erkölcsi közmegegyezésben éltek. A középkorban is voltak lehetőségeik az embereknek, és pedig szigorúan megszabott és elhatárolt papi, úri, polgári és paraszti lehetőségek. (...) az életnek és a javaknak ebben a rendjében az ember és ember között eloszlott lehetőségek szétválaszthatatlanul és szorosan összefüggtek azzal, ami az értékek elismert rendjében és egyensúlyában a papot, a nemest, a polgárt és a parasztot megillették. Az érvényes közmegegyezés világa mellett könnyen meg lehetett állapítani, hogy ki az emberséges és ki a mértéktelenül követelő, jobbágyait sanyargató földesúr, ki a józan és ki a garázda életű polgár, ki a szorgos és ki a dologtalan jobbágy. Szabott rendje volt a fényezésnek és az ünneplésnek, s a rendi állapothoz illő pompa elmulasztása éppoly szilárd erkölcsi ítélettel találkozott, mint a rendi állapoton túllépő fényezés. (...) Minden ember számára, bárhol állott az értékek lépcsőjén, adva volt az a lehetőség, hogy valamiféle módon, valamiféle élményen keresztül kapcsolatba jusson az egész rend alapját jelentő végső értékekkel is.” /*A pénz* [1942] <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/46.html/> ↑
40. „Érdek csak fix elosztáshoz kapcsolódik. Ha ez megbillen, csak nyers előzetörekvés van, kvantitatív primer érdekek, de társadalmi érdekelismerés és érdekkövetés nincs. *Előbb a rendező elv, aztán az érdek.* A rendező elvet nem osztályok hordozzák, hanem egyének találják ki. (...) Az emberek ön- és közértékelése nem érdek szerint megy, hanem az érdek alapul az értékelésen.” /*Vezetés-követés. MIKSZ-előadásvázlata.* 1941. In: Bibó István (1911-1979) *Életút dokumentumokban.* Összeállította Huszár Tibor. Budapest: 1956-os Intézet-Osiris-Századvég, 1995, 181. ↑
41. A fiatal Bibó szerint a modern parlamentáris demokrácia önmagában képtelen a válság megoldására, legfeljebb szükséges, de nem elégséges eszköz az értékválság megszüntetéséhez. „A szavazás és a vele kapcsolatos intézmények válsága is értékelésszerű zavarokra vezethető vissza. A szavazás intézménye olyan régi, mint az emberi kultúra, de világos, hogy nem értékek mérésére szolgál, hanem egy gyakorlati, technikus módja annak, hogy egy közösség, mely együtt akar maradni, a maga mindennapi konfliktusait megoldja. Amint azonban szavazással és szavazáson alapuló intézményekkel magasabb értékekre vonatkozó ellentéteket akarunk elintézni, a szavazás kerekébe tört értékek bosszút állnak.” /*A pénz.*
- <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/46.html/> A *Korunk diagnózisa* című, Mannheim Károly azonos című könyvéről írott 1943-as recenziójában a fiatal Bibó egyetért Mannheimmel, hogy egy társadalom értékeinek integrálásához transzcendens garanciák kellene: „(...) egyszerre kiderül, hogy mindehhez vallásos gyökerű integráló erőkre van szükség, mert ha ezek a gyökerek elszakadnak, mint az az európai történelem szekularizált korszakaiban történt, akkor a társadalmi értékekből nem marad más, mint az emberi viselkedésnek a környezethez való alkalmazása, amelyben jó vagy rossz egyszerűen hasznosságot és eredményességet jelent, anélkül hogy felelne arra a kérdésre, mi a célja ennek a hasznosságnak és eredményességnek.” /*Korunk diagnózisa* [1943], http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/53.html ↑
42. Az elit Bibónál nem azonos a hatalmat kezében tartó réteggel: „Kétségtelen, hogy eddig még az emberiségnek semmilyen része nem csinált kultúrát és társadalmi szervezetet valamiféle elit nélkül. Hogy ennek az elitnek a feladata a társadalom vezetése, az szinte közhely. A társadalomnak azonban elsősorban nem azért van elite szükség, hogy legyen, aki vezesse: erre akad vállalkozó akkor is, ha elit nincs. (...) Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon, azaz kultúrát csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen értékelési rend szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét.” /*Elit és szociális érzék* [1942] <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/49.html/> ↑
43. „Az igazi elit – legyen az papság, nemesség, osztályelit, hivatáselit vagy világnézeti elit – él és alkot, törvényeket hoz, társadalmi szabályokat őriz, közéletet él, hadat visel, békét köt, társadalmi munkát és társadalmi lehetőségeket oszt el, országot szervez, utat, csatornát, házat, várost épít, gépet konstruál, expedíciót szervez, embereket gyógyít, és

mocsarakat csapol le, erdőt irt, növényt nemesít, állatfajokat keresztez, új kézműves eljárásokat talál ki, könyvet ír, műveket alkot, utazik, szórakozik, könyvtárakat és képtárakat gyűjt, hivatalokat vezet, ítél, békít és büntet, prédikál, gyóntat és vigasztal, tanít és nevel, gondolkodik, kutat és kísérletezik: mindaz, amit csinál, *szociális munka*, mindazt, amit csinál, *társas érzékkel*, vagyis a társas élet feltételei s a közösség érdekei iránti érzékkel csinálja. Erőpazarlás, ha mindezek helyett az elit arra kényszerül, hogy a társadalmi egyensúly helyreállítására *külön* szociális munkát végezzen." /*Elit és szociális érzék*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/51.html> /" ↑

44. Németh megkülönböztet jó és rossz tradíciót: „Én is hiszek az örök értékekben. Van part, s a csillagok vezetnek, írtam a Tanu első számában (...) Az ég csillagjai nem az emberen kívül, hanem az emberben vannak. Azt, ami örök, nem intézmények, sőt nem is alkotások őrzik, hanem maga az emberi természet. (...) A cél, hogy új helyzetünkben kiismerjük magunkat s munkánk égtájait megtaláljuk. (...) Van egy hagyomány, mely tájékozódó ösztönünkhöz szól, és egy hagyomány, amely félrevezet. Egyik megtanít úszni, a másik a süllyedő hajó szalonjába tessékel, mert ott idáig is jól lehetett ebédelni.” /'Európa földrengéstérképéhez'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben I*. Budapest: Püski, 1999, 246./ ↑
45. „Kazinczyék erőfeszítése nem forgatta fel olyan mélyről a rejtett magyar természetet, mint a német idealizmusa a németét. Mélyen volt az a szikla, s kemény is, nem lehetett talajt porlasztani belőle. Szótárra volt szükség, ízlésre, csinosodásra; egy új alluviális talaj hordódott rá a magyar kultúra mély ösztöneire – magyar vizek hozták, de idegenből. Van már művelődésünk, jó arra, hogy Európát elmondja nekünk, de alkalmatlan, hogy egy Európához beszélő eredeti magyarságot bontson ki. A nagy szakadás itt kezdődik: az irodalmi feltalaj és a kultúra mély erői közt. A felső úgy van rajta az alsón, hogy később csak egy-egy magányos lángész szörnyeteg mozdulata törhet föl.” /*Magyarság és Európa* In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben IV*. Budapest: Püski, 1999, 2002./ ↑
46. A *Kisebbségben*-korszak koncepcióját a kortársak és az utókor is erős kritikával illeti. Poszler György bennszülött bölcseletnek nevezi, miközben Némethet Babitscsal állítja szembe. 'Bennszülött bölcselet. Németh László: *Kisebbségben – szubjektív kommentárok*'. In: Poszler György: *Vonzások és taszítások*. Bp., Liget, 1994, 290–333. Vekerdí László szerint a *Kisebbségben* Németh László szellemi elmagányosodásának terméke: „Kisebbségben könnyen elhomályosul a látás. 1939 tavaszának vészterhes felhői alatt Németh László tiszta tekintete sem vette észre, hogy sommás tipológiája öncsonkításra kényszerítene a magyar irodalmat, hogy szándéka ellenére kisebbséget kreálna maga is.” /'Kisebbségben – Európa három történeti régiójáról'. In: Vekerdí László: *A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában*. Tatabánya, Új Forrás Könyvek, 1997, 229./ Grezsa Ferenc: „A gondolatmenet summája: vívódó magyarságtudat; alkalmazkodás és önmegőrzés, vállalás és tagadás, konvenció és humánium ambivalenciája. Ez az ellentmondásosság szervesen következik a Németh Lászlóra és a népi mozgalomra jellemző sajátos antiimperialista nemzetszemléletből. Ennek az erősen érzelmi jellegű és etikailag motivált patriotizmusnak – Király István találó okfejtése szerint – az identitásféltség, a jellemhangsúlyozás a fő ismérve. Ezért keveredik benne a kulturális kolonializmus elleni tiltakozás etnikai érzékenységgel, a szociális felelősségtudat forradalmi dezillúzióval, a kelet-európai helyzetérzék antiracionalizmussal. Egy pillanatra úgy tűnik Németh számára, hogy a széteséssel fenyegetett népet a faji kohézió mentheti meg. Jó szándékból fakadó gondolati hiba, melyet majd a Szekfű-tanulmányban korrigál.” /Grezsa Ferenc: *Németh László háborús korszaka 1938–1944*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 59–60./ Trencsényi Balázs a korabeli rivális nemzet-diskurzusok kontextusában elhelyezve a historicista és a populista kánon metszéspontjában levő és az azoktól el is határolódó műnek tartja a *Kisebbségben*. 'Az „alkat-diskurzus” és Bibó István politikai publicisztikája'. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 189–193. Füzi László, a legutóbbi Németh-monográfia szerzője így vélekedik: „A szellemi elemzés hiánya jellemzi a (...) *Kisebbségben* című írást, röpiratot. (...) Németh ebben a korszakban szellemileg ismét közelebb került Szabó Dezsőhöz. (...) megteremtette – a mítoszalkotásra egyébként is megvoltak a hajlamai – az örök, s így bármikor feleleveníthető kisebbségi pszichózist. Alapvetően sérelmekre koncentrált, kislebbségi gondolkodásmód volt ez, a problémakör gazdasági-történeti-szociológiai összefüggéseit Németh még csak meg sem említette. (...) A sorsmagyarság nála tehát egyszerre volt erkölcsi, történeti és kulturális kategória, ha annak lehet nevezni, hiszen tartalmát pontosan nem határozta meg, a jelenségkör pedig hozzákapcsolta az asszimiláció folyamatának különböző rétegeihez. A sorsmagyarság megélését így „faji” kérdésként is értelmezte.” /Füzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1971*. Pozsony, Kalligram, 2001, 409, 410, 412./ ↑
47. 'Három kortárs. Oswald Spengler: Jahre der Entscheidung'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben IV*. Budapest: Püski, 1999, 298. ↑
48. 'Marxizmus és szocializmus'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben I*. Budapest: Püski, 1999, 565. ↑

49. „Az ember több, mint termelő és fogyasztó, több, mint kizsákmányolt és kizsákmányoló. Az ember kis természet, amely kiszakadt és visszakívánczik a nagy természetbe. Kiszakadtságát hivatásnak érzi, s visszakívánczozását jelekben adja a világ tudtára. Az ember természete szerint hűséges és ünneplő lény. Hű lelke hangjához, s ünnepre kész a világválóságokkal szemben. Minél erősebb hűségében, s minél készebb erre az ünnepi felemelkedésre: annál diadalmasabb ember. A kultúra addig nagy és egészséges, amíg kötni és emelni képes a hű és ünnepszomjas embert.” /'Magyarország és Európa'. In: Németh László: *A minőség forradalma. Kisebbségben IV.* Budapest: Püski, 1999, 1982./ ↑
50. Lewis Mumford: *The Golden Day. A Study in American Literature and Culture.* Boston: Beacon Press, é. n., 3-4. ↑
51. *The Golden Day.* 23-24. ↑
52. *The Golden Day,* 67. ↑
53. *The Golden Day,* 44. ↑
54. *The Golden Day,*101. ↑
55. Timothy Snyder: *A szabadság felszámolása.* Fordította L'Homme Ilona. Budapest: XXI. Század Kiadó, 27-28. ↑
kép | Georges Valmier művei, wikiart.org